

Organisationen som dispositiv

- et diskursteoretisk speciale

Udarbejdet af Christina Mundbjerg Andersen under vejledning af Martin Mølholm

Titelblad

Specialets titel:

Organisationen som dispositiv - et diskursteoretisk speciale

Studieretning:

Kommunikation, Interpersonel Organisationskommunikation (IPOK)

Uddannelsessted:

Aalborg Universitet

Afleveringsdato:

14. juni 2012

Under vejledning af:

Martin Mølholm

Antal anslag/normalsider:

134.807 tegn / 56 sider

Udarbejdet af:

Christina Mundbjerg Andersen

Abstract

This theoretical thesis takes its point of departure in the French philosopher Michel Foucault's work on discourse. The thesis seeks to examine and account for the nature and range of discourse in relation to sociality within an organizational context.

From a Foucauldian perspective discourse is understood as what can be said to be meaningful, true and reasonable about objects, subjects and relations in the world. As such discourse is what can be uttered as opposed to what cannot be uttered in a certain social context. The rules of discursive formation, what renders possible a certain discourse to emerge, are historical and socially constructed. By analyzing how these changes over time the contingency of sociality and the historicity of men are revealed.

Language is understood as the constitutive and constructive force of sociality as opposed to merely a means of representation and as such the thesis is founded in social-constructivism and post-structuralism. Hence, the organization is understood as constituted by communicative and discursive processes in which language holds a central and crucial position. In continuation hereof the organization is conceptualized as a *dispositive*. This term was developed by Foucault in order to describe the emergence and function of social technologies in relation to the discipline and government of human beings. A dispositive is compounded by several elements such as discourse, architecture, law, institutions and more. A web of linguistic and material elements pieced together. Together these elements have a prescriptive effect on the field of action, in this case on the organization as it renders probable certain ways of behavior, identity and interaction in the organizational context.

On this ground the thesis questions whether and to what extend it is possible to produce organizational change. The thesis argues that in order to understand, describe and develop organizations language and especially discourse must be taken into account.

Indholdsfortegnelse

Titelblad	
Abstract	
Forord	2
1. Indledning	3
1.2 Teoretisk afsæt	6
1.3 Læsevejledning – oversigt over specialets kapitler	7
1.4 Uddybende kommentarer	8
2. Metateoretisk rammeforståelse	11
2.1 Socialkonstruktivisme og post-strukturalisme	11
2.2. Videnskabelig metode eller analysestrategi	14
2.3. Organisations- og kommunikationsteoretisk forståelse	16
2.4. Den diskursive tradition indenfor organisationsstudier	17
3. Teori	21
3.1. Foucaults diskursforståelse	21
3.1.1. Mulighedsbetingelser for sproget	23
3.1.2. Diskurs og magt	24
3.1.3. Eksklusionsmekanismer og udelukkelsesprocedurer	25
3.2. Dispositivet	30
3.2.1. Dispositivet - en magtanalytik	33
4. Dispositiv og organisation	35
5. Diskurs- og dispositivanalyse	38
5.1. Det fremtrædende og det foreskrivende	38
5.2. Analysestrategiske overvejelser	39
5.3. Principper for analyse af diskurs	41
5.4. Analyse af dispositivets ikke-sproglige elementer	43
6. Konklusion	46
7. Perspektivering	48
8. Litteraturliste	50

Forord

Med dette lille forord ønsker jeg at sige tak til de mennesker, som har været til støtte, hjælp og opmuntring gennem denne specialetid. Først en stor tak til min vejleder Martin Mølholm for at tro på mig. Ved hjælp af dine opmuntrende og indsigtsfulde ord har jeg kunne klare mig igennem processens mere hårde og ørkesløse perioder. Du har i allerhøjeste grad evnet at give mig konstruktiv, skarp og intelligent modspil – mit hoved har til tider været ved at falde af! Tak til min familie; I er min trygge havn og glæde. En særlig tak til min mand Martin for at sætte ind, hvor jeg ikke selv evner det. Også en tak til Heidi Jensen for korrekturlæsning, Thordur Egholm for hjælp med lay-out og til alle jer andre, som har været med til at gøre mine år på universitetet mulige. Det har været en lang og spændende rejse, der nu afsluttes.

Aalborg, juni 2012

Christina Mundbjerg Andersen

1. Indledning

We now stand on the threshold of a new age – the age of revolution. [...] we know it is going to be an age of upheaval, of tumult, of fortunes made and unmade at head-snapping speed. For change has changed. No longer is it additive. No longer does it move in a straight line. In the twenty-first century, change is discontinuous, abrupt, seditious...

(Hamel 2000: 4)

Tiden står i forandringens tegn. Krisen kradser, konkurrencen er hård, den globale verden står ikke stille og det gælder bare om at løbe hurtigt og være forandringsparat, hvis man vil være med. Udvikling eller afvikling synes at være valgmulighederne i dag, og dette sætter sig spor ind i organisationernes hverdag. Organisationsudvikling, omstillingsparathed, forandringsledelse; presset ligger på både organisationen som helhed, på medarbejdere og på ledere for til stadighed at være med på beatet, innovere, udvikle og effektivisere. I forlængelse heraf efterspørges der i stigende grad viden og ekspertise om organisationen og hjælp til at udvikle og implementere nye metoder.

Nye koncepterne, teorier og metoder dukker jævnligt op med løfter om at skabe vækst, udvikling og forbedring af arbejdspladsen. LEAN, Den lærende organisation, TQM, Sigma Six, medarbejder-coaching, MU-samtaler; det er blevet en selvfølge, at der er behov for at både personlig og organisatorisk udvikling. Konsulentvirksomheder og HR-medarbejdere står ivrigt klar til at tilbyde deres ekspertise og hjælp til virksomheder, der på den ene eller anden måde ønsker at skabe forandring eller udvikling, ligesom der løbende forskes og teoretiseres om organisationer.

På studiet i Interpersonel Organisationskommunikation (IPOK) på Aalborg Universitet har vi således også beskæftiget os med teorier om organisationer og med værktøjer til organisationsudvikling i særdeleshed med udgangspunkt i stedets IPOK-tradition. Det kritiske blik er blevet skærpet i forhold til diverse human resource management-traditioner, og den kritiske tilgang har været udpræget i forhold til de organisations- og kommunikationsteoretiske fag. Dette har dog langt fra været tilfældet i forbindelse med de mere praksis-orienterede fag. I forbindelse med den mere praksisorienterede faglighed har fokus været på dialogens og den interpersonelle kommunikations rolle i forbindelse med organisationens daglige liv og udvikling. Således har undervisningen indeholdt mediationstræning, konfliktmægling, kollegial coaching, ledelse af gruppeprocesser, teambuilding og personlig kommunikationstræning. Fag der har anvist metoder og værktøj til konkret intervention og udvikling af den daglige kommunikation, men som ikke har forholdt sig yderligere til de sprogligt konstituerende processer i organisationen. Dette har på mange områder indikeret forskellige organisationsanskuelser og tilgange til organisationsstudier, der hver især har været til stede på kommunikationsuddannelsen og

valget har for den studerende stået mellem at anlægge det kritiske, distancerede blik på organisation og sprog, eller at indtage den ureflekterede praksistilgang til at intervenere i organisationer. Der har således efter min mening manglet en sammenkobling i form af en reflekteret tilgang til organisationsintervention begrundet i en teoretisk velfunderet og kritisk beskrivelse af organisationens sprog og socialitet. Med dette speciale ønsker jeg at bidrage til denne kobling mellem kritisk organisations- og kommunikationsteori og organisationsintervention. Specialet tager således sit udgangspunkt i en interesse for forholdet mellem det konstituerende diskursive sprog og organisationers liv og forandring.

Sproget er ikke blot en livløs størrelse, som bruges til at forklare, informere og kommunikere med. Det er derimod en kraft, der gennemstrømmer al social omgang mennesker imellem. Det konstruerer og konstituerer det sociale. Denne sprogforståelse tager sit udgangspunkt inden for en socialkonstruktivistisk og post-strukturalistisk tradition, og herfra udspringer min interesse for at forstå hvordan sproget virker ind i en organisatorisk kontekst. Jeg ønsker ikke blot at forholde mig til den daglige interpersonelle kommunikation, men er særligt interesseret i det diskursivt konstruerende sprog, som virker forordnende ind på organisationen. Fokus er altså på den måde diskurser påvirker, konstruerer og producerer organisationen.

Det diskursive producerer det sociale gennem bestemte måder at tale om tingene på, i form af sandheder om verden – sammenhænge, relationer og mennesker. Sproget indtager således en helt central rolle i konstruktionen af verden, og det producerer det sociale, fordi det påvirker den måde vi forholder os til verden, hinanden og os selv. Sådan ligger der indlejret i sproget en magt til at konstruere og producere genstande, identiteter og relationer. Denne forståelse af at magt er et forhold, som er uløseligt forbundet med sproget, snarere end en størrelse, der kan besiddes af individer og institutioner er formuleret af den franske idéhistoriker Michel Foucault. I hans optik fungerer magten i den måde hvorpå sproget producerer mening, viden og sandhed om verden. Foucaults magtforståelse og beskrivelser af, hvordan sproget rent diskursivt har magten til at dømme inde og ude, sand og falsk, fornuftig eller gal adskiller sig i høj grad fra den traditionelle opfattelse af magt, som kendetegnes ved at være *nogens* – at nogen har magten over andre. *Den moderne magt* eller *den diskursive magt* derimod er for så vidt usynlig, idet den ”gemmer” sig i diskursivt konstruerede selvfølgeligheder – i det vi mener at vide om verden og om os selv.

Når vi forstår diskurser som bestemmende og disponerende for det sociale nærmer vi os et andet af Foucaults begreber *dispositivet*. Et dispositiv beskriver den helhed af praksisser, forestillinger, diskurser, institutioner, arkitekturer mm., som kan indbefattes i et samlet hele og som virker bestemmende i forhold til dets sociale virkefelt (Agamben, 2010:9). Dispositivet er nettet, der kobler de forskellige elementer sammen – både de diskursive, de materielle og de sociale elementer, de sproglige og de ikke-sproglige. Til-

sammen udgør de en ramme, der virker disponerende, bestemmende og normerende i en given sammenhæng. Overføres denne term til organisationsteorien bliver det muligt at beskrive organisationen som et diskursivt invitationsfelt, der sandsynliggør visse former for adfærd og handlinger frem for andre. De dominerende diskurser er i den forstand således bestemmende for den sociale omgang i organisationen. Dette leder tilbage til udgangspunktet, som er organisatorisk forandring eller udvikling. Hvordan kan man, enten som leder eller konsulent, skabe muligheden for at en organisation kan forandre sig, hvis man bygger på den antagelse at organisationens liv og daglige sociale omgang er bestemt og anordnet af diskurser og dispositiver? Kan man overhovedet tænke sig organisatorisk udvikling, som ikke baserer sig på en eller anden form for diskursiv udvikling? Hvad så med alle de udviklingsforløb, der slet ikke forholder sig til det diskursive element? Er disse blot overfladebehandlende eller hvad? Skal man udvikle diskurser for at kunne skabe mulighed for anden udvikling i organisationen? – Og hvilken rækkevidde har diskurser ind i organisationens forandringsprocesser? Disse spørgsmål har givet anledning til arbejdet med dette speciale, og har løbende været til både frustration og motivation i processen.

Min interesse for diskurser, sprog og organisationer udspringer også fra oplevelser i ”det virkelige liv”. Jeg arbejdede i en periode på en efterskole, der befandt sig i en større intern krise. I den forbindelse indkaldte skolen ekstern hjælp i form af en konsulent, der iværksatte et forløb med fokus på at forbedre samarbejdet og arbejdsmiljøet. En del af de problematikker, som både medarbejdere og ledelse italesatte havde umiddelbart en forbindelse til organisationens særlige forståelser af henholdsvis den gode medarbejder (i dette tilfælde den kristne, fromme, tjenstvillige, ansvarsbevidste, kaldede medarbejder) og den kompetente forstander (i dette tilfælde det åndelige overhoved, det gode kristne forbillede, den rolige og konsekvente klippe), samt de forskellige forestillinger og italesættelser om arbejdsmiljø, hierarki og ledelse, verden, værdier og unge mennesker. Som jeg så det, var organisationen og omgangen på stedet bestemt af nogle andre diskurser end eksempelvis på en almindelig folkeskole. Blandt medarbejdere og ledelse var der et udbredt ønske om at ”få tingene til at fungere”; konsulentforløbet blev budt velkommen, og alle deltog aktivt. Forløbet blev dog ikke gennemført, da mere end halvdelen af

bestyrelsen efter en måneds tid valgte at forlade deres poster, ligesom tolv ud af atten medarbejdere blev langtidssygemeldt med stressrelaterede symptomer. Dette satte gang i mine tanker, om hvad der skal til for at et interventionsforløb kan fungere, og hvilke områder i en organisation man som konsulent skal forholde sig til og arbejde med. Umiddelbart blev det, som virkede bestemmende for organisationens praksis, diskurserne, hverken tydeliggjort, sat i tale eller udfordret; diskurser som indvirkede på den bestemte sociale praksis, som af mange blev betragtet som problematisk. Men rent strategisk blev der i forbindelse med konsulentforløbet sat ind i forhold til helt konkrete og praktiske

områder såsom nedsættelse af forskellige teams, indførelse af MU-Samtaler, afkortning af personalemøder mm. Dermed blev både italesættelsen og håndteringen af de organisatoriske problemstillinger udelukkende et spørgsmål af praktisk og konkret karakter, hvorimod de anordninger, som virkede bestemmende for den praksis, der blev oplevet som et problem, ikke på noget tidspunkt blev italesat eller berørt. Sammenhængen mellem diskurser og den sociale praksis blev således hverken tydeliggjort eller udfordret, hvilket efter min bedste overbevisning havde den endelig indflydelse på, hvorfor forløbet gik i vasken i stedet for at skabe forståelse. På den baggrund fik jeg yderligere skærpet lysten til at se nærmere på, hvordan man kan medtænke det diskursive i forhold til arbejdet med organisationer.

1.1 SPECIALETS PROBLEMFORMULERING

På baggrund af en teoretisk undersøgende analyse af Foucaults diskursbegreb sigter jeg med specialet at redegøre for en forståelse af diskursens rækkevidde ind i en organisatorisk kontekst. I den forbindelse vil jeg begrebsliggøre organisationen med dispositivtermen. Dette leder hen til specialets problemformulering:

Hvordan kan man med teoretisk afsæt i Foucaults diskurs- og dispositivbegreb skildre en organisation, med særligt henblik på at forstå forholdet mellem diskurs og det sociale mulighedsrum i organisationen?

Hvad indebærer denne organisationsforståelse i forbindelse med strategisk organisationsudviklende arbejde?

Specialet er en teoretisk opgave, der i sin redegørende, analyserende og diskuterende form ønsker at belyse og besvare ovennævnte problemformulering.

1.2 TEORETISK AFSÆT

Det teoretiske udgangspunkt for opgavebesvarelsen tager sit afsæt i Michel Foucaults tænkning og teoretisering af diskursbegrebet særligt med udgangspunkt i *Talens Forfatning*, som var den forelæsning han holdt, da han tiltrådte som professor ved det anerkendte Collège de France i 1970. Her behandler Foucault diskursbegrebet og tegner sin forståelse af diskursens virke op. Et af Foucaults grundlæggende ærinder i sit forfatterskab er at understrege menneskets historicitet, og han viser gennem sine analyser, hvordan både forestillinger om og måder at italesætte verden på får status af selvfølgeligheder gennem diskurser. Ligeledes understreger han, at vores forståelse og italesættelse af verden er underlagt visse diskursive regler for, hvad der kan siges, menes og gøres, og at disse regler er historisk kontingente og ændrer sig over tid. Verden, mennesker og sociale forhold har altså ikke en iboende, naturgiven essens, men er derimod historisk betingede, sociale

produkter. Hans studier har blandt bidraget til at vise den historiske karakter af det, som i sig selv kan forekomme ahistorisk (Olesen 1987: 35). I Foucaults verden er der ikke tale om et universelt, objektivt og neutralt sprog, som udelukkende beskriver og afspejler den verden, vi befinder os i. Derimod er sproget ultimativt en producerende kraft, der skaber, afgrænser og opdeler verden i forskellige kategorier, og som i sidste ende har betydning for menneskers omgang med hinanden (Foucault 1971: 13 ff.). Sproget er så at sige selveste magts anstændighed og udtryk, fordi det er ved sproget at verden får navn og bliver til.¹ Med *dispositiv* termen beskriver Foucault de sociale teknologier, det hele af forskellige elementer, der tilsammen disponerer til bestemte adfærdsmønstre. Han forsøger hermed at indfange det forhold, at et socialt felt er ordnet og organiseret af en række diskurser, der gør bestemte sociale handlinger og identiteter mere sandsynlige end andre. I dette speciale vil jeg koble *dispositiv* termen til organisationen og dermed begrebsliggøre diskursens rækkevidde og de mekanismer, der gør sig gældende i relationen mellem diskurser og social adfærd i organisationer.

Specialet bygger på en forståelse af organisationens sociale praksis som muliggjort, afgrænset og begrænset af de diskurser, der gør sig gældende og dominerer i den pågældende tid og kontekst. På den baggrund er min foreløbige hypotese, at udvikling af organisationens sociale mulighedsfelt og praksis må rette sig mod en udvikling af de diskurser, der dominerer den sociale praksis og det sociale mulighedsfelt i organisationen.

Det er med andre ord, hvad jeg i dette speciale tager fat i; hvordan man fra et diskursivt konstruktivt perspektiv kan beskrive en organisation og hvilke refleksioner og overvejelser dette teoretiske afsæt medfører i forbindelse med organisationsudvikling.

1.3 LÆSEVEJLEDNING – OVERSIGT OVER SPECIALETS KAPITLER

For at give læseren et overblik over opgavens forskellige kapitler og afsnit kommer her en oversigt og læsevejledning.

Kapitel 1 indleder specialet med en overordnet beskrivelse af problemfeltet og de iagttagelser, som har ligget til grund for arbejdet med denne opgave. Ligeledes finder man her specialets problemformulering og en kortere introduktion til det teoretiske afsæt for besvarelsen af opgaven. Endelig indeholder kapitlet denne læsevejledning og et afsnit med uddybende kommentarer til specialets problemformulering, indhold og besvarelse.

Kapitel 2 danner udgangspunkt for den metateoretiske forståelsesramme for specialet

1. Med denne beskrivelse af ordets skabende kraft ledes tankerne umiskendeligt hen på både skabelsesberetningen i 1. Mosebog og Johannes evangeliets 1. kapitel, hvor det guddommelige ord er selveste skaberkraften. Således skriver Johannes i kapitel 1 vers 1-3: ”I begyndelsen var Ordet, og Ordet var hos Gud, og ordet var Gud. Han var i begyndelsen hos Gud. Alt blev til ved ham, og uden ham blev intet til af det, som er.”

og redegør således for socialkonstruktivismen og post-strukturalisme. Ligeledes beskrives specialets organisations- og kommunikationsteoretiske forståelse i dette kapitel. I forlængelse heraf forholder jeg mig i dette kapitel til forskellige forståelser og anvendelser af diskursbegrebet særligt i forbindelse med organisationsstudier og organisatoriske forandringsprocesser.

Kapitel 3 er det kapitel hvor jeg udfolder det teoretiske grundlag for opgavebesvarelsen. Dette indebærer blandt andet Foucaults teori om diskurser og dispositiv. Dette kapitel danner således den teoretiske baggrund for en besvarelse af problemformuleringens første del.

Kapitel 4 kobler den teoretiske forståelse af diskursen og dennes rækkevidde, beskrevet i dispositivet, med organisationen og besvarer dermed problemformuleringens første del, der går på hvordan en organisation kan forstås fra et diskurs- og dispositivteoretisk perspektiv.

Kapitel 5 behandler og diskuterer hvilke analysestrategiske overvejelser, der er forbundet med analyse af diskurs og dispositiv i en organisatorisk kontekst. Herunder hvordan man forholder sig som iagttager af andres iagttagelser og dermed anlægger et blik for 2.ordens iagttagelser.

Kapitel 6 er det konkluderende kapitel, hvor specialets problemformulering gentages og besvares på baggrund af specialets behandling.

Kapitel 7 stiller fremadrettede spørgsmål til anvendelse af den i specialet genererede forståelse af organisation og diskurs, særligt i forhold til at tænke og udvikle mere konkrete metoder til organisationsudvikling og – intervention. Herunder foreslås aktionsforskning som en given ramme for arbejdet med organisatoriske diskurser med henblik på at skabe mulighed for udvikling og forandring.

1.4 UDDYBENDE KOMMENTARER

I specialet beskrives det sociale mulighedsfelt/mulighedsrum, som de muligheder, der stiller sig til rådighed for en organisations medlemmer inden for dispositivet. Det være sig i form af adfærd, identitet og forhold. Som det også vil fremgå af de uddybende teoretiske afsnit virker dispositivet bestemmende på organisationsmedlemmernes adfærd og handlinger, men det kan trods alt ikke determinere dem totalt. Det hænger sammen med at forskellige dispositive og diskurser virker ind på de samme områder, nogle som dominerende andre som marginaliserede muligheder for adfærd og identitet.

Et dispositiv kan være sammensat af flere enkeltdele. Fokus for dette speciale er hovedsageligt de diskursive formationer. Dispositivet enkeltdele er alle betydelige, i det

de samspillende indgår i det net, som i sidste ende virker styrende på menneskers liv, adfærd og identitet. I dette speciale vil jeg dog hovedsageligt fokusere på de sproglige konstruktioner og diskursive elementer af dispositivet, både i forhold til min beskrivelse af organisationen, men også i forhold til at formulere en mulig udviklingsstrategi. Der fokuseres i høj grad på både kommunikative og sproglige processer i forbindelse med organisationsudvikling generelt, hvorimod diskursorienterede tilgange til at forstå og planlægge udviklingsprocesser i større grad er et udforsket felt (Grant & Marshak 2011). Af samme grund vil specialet være rettet mod at skabe en teoretisk baggrund for at forstå hvordan dominerende diskursive formationer indvirker på en organisation med henblik på at tydeliggøre og udvikle disse.

I specialets problemformulering indgår ønsket om at arbejde strategisk med organisatorisk forandring. Der skelnes i den forbindelse mellem strategisk udvikling af organisationer på den ene side og den form for udvikling, som mere eller mindre sker af sig selv over tid. Med strategisk udvikling mener jeg bevidst igangsatte processer eller forløb og henviser således ikke til en bestemt tradition inden for organisationsudviklingslitteraturen. Der er tale om aktiviteter, der har en ønsket hensigt: at skabe en form for forandring eller udvikling internt i organisationen. Tidligere var det hovedsageligt *organisationsudvikling*, der blev brugt som beskrivelse, hvor det i dag oftere er *organisatorisk forandring*, der anvendes (Oswick et al. 2005: 383). Jeg vil ikke skelne mellem de to, men henviser til Oswick et al. (2005) for en mere uddybende gennemgang af de ændringer der konceptuelt er sket inden for feltet. I specialet vil begge betegnelser blive brugt til at beskrive et organisatorisk fænomen – organisationsforandring/organisationsudvikling, hvilket ikke er helt uproblematisk. I forhold til at arbejde med diskursive konstruktioner må det erkendes at både ”forandring” og ”udvikling” i allerhøjeste grad er diskursive konstruktion, iagttagelse og italesættelse af organisatoriske begivenheder, der baserer sig på nogle bestemte – oftest udefinerede - kriterier. Ud fra et socialkonstruktivistisk perspektiv kan man således ikke tale om forandring eller udvikling i objektiv forstand (Grant & Marshak 2011:205). Dette medfører visse implikationer i forbindelse med planlægning, udførelse og evaluering af et organisatorisk udviklingsforløb. Jeg vil i kapitel 5 diskutere og formulere hvordan en strategi kan udarbejdes i forhold til at arbejde med organisatorisk udvikling på baggrund af den teoretiske forståelse af organisationens diskurser og deres dispositionelle virke.

Det skal i samme forbindelse nævnes, at jeg i projektet udelukkende vil fokusere på de interne diskursive processer og dynamikker og således ikke forholder mig yderligere til organisationens forhold til dens omverden, kunder eller konkurrenter i formuleringen af en mulig udviklingsstrategi. Det bør dog nævnes, at de diskurser, der er dominerende i organisationen ofte dominerer i samfundet generelt (se blandt andet afsnit 2.3). Således vil forholdet mellem makro-diskurser, på samfundsplan og meso-diskurser på organisatorisk niveau være relevant og væsentligt at iagttage med det sigte at se nærmere på, hvorledes

disse dominerende diskurser påvirker det sociale mulighedsfelt internt i organisationen. Ligeledes kan der historisk set være forhold i relationen mellem en organisation og dens omverden, der har været udslagsgivende for det dispositiv, der er udviklet over tid. Dette forhold er da også af relevans, men bør tages i betragtning rent udviklingsstrategisk i den grad, det indvirker på den ønskede udvikling af det sociale mulighedsfelt.

Michel Foucault, som er mit teoretiske afsæt, var optaget af hvorledes de diskursive mulighedsbetingelser løbende ændrer sig over tid og dermed muliggør forskellige ytringer til forskellige tider. Her er der altså tale om udviklingsprocesser, som vi kan iagttage retrospekt, tydeliggøre og analysere. Foucault beskriver en udvikling, som vi kan forklare ud fra forskellige hændelser og handlinger, men som ikke som sådan har været en del af en planlagt strategi fra nogens side. I modsætning til denne type udvikling står den strategiske udvikling som en udvikling, vi bevidst stiler imod. Her er tale om en planlagt udvikling, konkretiseret ved en eller anden form for aktivitet, som er initieret af enten en leder eller en konsulent (intern eller ekstern). I den forbindelse er det vigtigt at påpege, at det ikke er muligt for en konsulent at skabe udvikling i en organisation. Derimod kan man skabe mulighed for udvikling. Selve udviklingen – og ønsket om en sådan – skal komme fra organisationen selv. Mere om dette i kapitel 5, hvor jeg yderligere forholder mig til en mulig udviklingsstrategi.

2. Metateoretisk rammeforståelse

I dette kapitel vil jeg redegøre for de metateoretiske forståelser, der danner baggrund for diskurs og dispositiv-begreberne. I den forbindelse vil jeg beskrive henholdsvis socialkonstruktivisme og post-strukturalisme i afsnit 2.1, og i afsnit 2.2. behandle spørgsmålet om brugen af videnskabelig metode kontra analysestrategi. Efterfølgende vil jeg i afsnit 2.3 redegøre for den organisations- og kommunikationsteoretiske forståelse, som dette speciale skriver sig ind i og i afsnit 2.4 give et overblik over, hvordan den diskursive tradition inden for organisationsstudier tegner sig op. Dette kapitel danner således baggrund for en forståelse af den teoretiske og faglige tradition, specialet skriver sig ind i.

2.1 SOCIALKONSTRUKTIVISME OG POST-STRUKTURALISME

I følgende afsnit vil jeg kort redegøre for den metateoretiske/videnskabsteoretiske ramme, som specialet tager sit teoretiske afsæt i og som i kapitel 5 vil danne baggrund for formuleringen af en analysestrategi i forbindelse med organisationens diskurs og dispositiv. Jeg vil således i det følgende kortere beskrive de overordnede tanker i henholdsvis socialkonstruktivisme og post-strukturalisme og dermed tydeliggøre forskelle og ligheder, blandt andet det samstemmende perspektiv på traditionel ontologisk videnskabsteori. Det skal yderligere nævnes, at der er stor uenighed om, hvordan man skal læse Foucault og om han overhovedet kan "puttes i en kasse", herunder om man kan kalde ham post-strukturalist. Hensigten med følgende afsnit bliver derfor både at se nærmere på de overordnede metateoretiske tanker, der ligger bag den sproglige vending inden for organisationsstudier, ligesom det vil danne grundlag for en refleksion over hvordan man kan læse henholdsvis Foucaults diskurs og dispositivbegreb.

Socialkonstruktivisme fremstår ikke som en homogen videnskabelig teori, men snarere som en bevægelse. Den konstruktivistiske bevægelses grundlæggende antagelse er, at virkeligheden er socialt konstrueret. Dette medfører en anti-realisme og en anti-essentialisme, der særligt bliver tydelig i diskussionen af forholdet mellem ontologi og epistemologi (Esmark et al. 2005: 16). Den fysiske og den subjektive verdens eksistens afvises ikke inden for socialkonstruktivismen. Men ud over disse to domæner, det fysiske og det subjektive, påpeges et tredje og selvstændigt domæne for social virkelighed, som hverken er det ontologiske eller det epistemologiske, nemlig det sociale (Esmark et al. 2005:17). Objekter, såsom fysiske genstande og subjekter, herunder tanker og bevidsthed, består således i sig selv, men anses dog for at være meningsløse, altså uden mening, i sig selv. Objekters og subjekters mening er altid et resultat af sociale relationer og ikke af objektet eller subjektet selv. Denne *relationisme* danner dermed grundlaget for en ordning af virkeligheden, hvor både objekter og subjekter opnår og tilskrives mening (Esmark et al. 2005:17). Virkeligheden betragtes således ikke som et spørgsmål om objektiv eller subjektiv es-

sens, men som den mening der opstår og tilskrives i sociale relationer. Hermed bliver virkelighedskonstruktion et spørgsmål om meningsfuldhed (Esmark et al. 2005:18). Den konstruktivistiske bevægelse er ligeledes kendetegnet ved en kritik af den positivistiske traditions beskrivelse af viden som en repræsentation af noget ydre objektivt, stofligt eller symbolsk (Kruse 2005: 238). Viden anskues derimod som en konstruktion, der er blevet til gennem en social, historisk proces. I denne sociale konstruktion indgår både de enkelte elementer og selve måden hvorpå disse sammensættes. Det vi mener at vide om verden, os selv og hinanden er altså baseret på kategorier, der er socialt konstrueret. Grundlæggende er konstruktivismen et opgør med den filosofiske objekt/subjekt tænkning, og det anses ikke som muligt at adskille subjekt og objekt, og dermed erkende verden som den virkelig er. Kun hvor subjekt og objekt er sammenfaldende, er erkendelse mulig (Kruse 2005:239). Socialkonstruktivismens opgave er at afdække eller kortlægge den mening og viden, der skabes i relationer. Denne problematisering af selvfølgeligheder påpeger den strategi, der ligger bag de sociale konstruktioner. Sociale konstruktioner der ofte opleves lige så virkelige som den fysiske virkelighed. Målet er at skabe bevidsthed og dermed give mulighed for reflekteret praksis, frem for den ureflekterede praksis baseret på socialt konstruerede selvfølgeligheder. I forhold til de mere analysestrategiske overvejelser bærer socialkonstruktivismen præg af to forståelser, en moderat og en radikal socialkonstruktivisme, der forholder sig forskelligt til selve analysen af sociale konstruktioner. Den moderate analyse anser genstanden som en social konstruktion, hvorimod den radikale analyse anskuer selve iagttagelsen af iagttagelser for en konstruktion på lige fod med konstruktionen af den iagttagede genstand (Esmark et al. 2005:25). I sidstnævnte bliver behovet for en tydelig analysestrategi således meget tydeligt, hvis ikke forskningen skal lede til relativisme og ligegyldighed. Hvis alt, også mit videnskabelige forskningsblik, bare er konstruktion, hvorfor så overhovedet forske? Her leder overvejelser og eksplitering i forhold til analysestrategiske spørgsmål og ledeforskelle til bevidsthed, øget ansvarlighed og empiri-følsomhed.

Strukturalister kan siges at skelne mellem to niveauer; den manifeste overflade og den latente struktur (Andersen 1999:30). Strukturalister arbejder således ud fra, at der bag overfladen skjuler sig en skjult og latent struktur, der styrer hvilke svar og spørgsmål den synlige tekst kan give. Da den latente struktur er afgrænsende og styrende for det som kommer til syne, rettes opmærksomheden i eksempelvis Althusser's symptomallæsning mod den synlige teksts logiske brister, og det forsøges således at finde den strukturelle, underliggende mening i det, der umiddelbart fremtræder ulogisk og meningsløst (Andersen 1999:30). Også post-strukturalister arbejder ud fra en forestilling om en underliggende struktur, dog i mere løs og ubestemt form. Post-strukturalismen dog kan ikke defineres i ental, da der inden for traditionen kan iagttages flere variationer og indbyrdes forskelligheder i både teorier og anvendelse. Post-strukturalismen træder således ikke

entydigt frem, hvilket blandt andet Stormhøj (2006) tager konsekvensen af, og i stedet bruger betegnelsen post-strukturalismer. Overordnet set er post-strukturalismen på tværs af traditionen kendetegnet ved en fremhævnings af det, der tages afstand fra snarere end en etikettering og formalisering af tænkning og begrebsdefinitioner. Dette forhold gør sig i høj grad gældende på grund af de store interne forskelle og en grundlæggende antifundamentalisme i tankemåden (Stormhøj 2006:14). Derfor vil enhver beskrivelse af poststrukturalisme altid være en beskrivelse fra et givet perspektiv, og dækker altså ikke samtlige mulige beskrivelser gjort fra andre perspektiver.

Grundlæggende er post-strukturalisme kendetegnet ved en antifundamentalisme, hvilket indebærer en drejning fra erkendelsesteori til sprog. Sproget er ikke et passiv, men en aktivitet, der som sådan skaber mening. Denne mening er dog tvetydigt og ufuldstændigt. Sproget tildeles således en aktiv og konstituerende rolle i erkendelsesprocessen (Stormhøj 2006:16). Virkelighed og erkendelse kan på denne baggrund ikke adskilles; det er ikke muligt at erkende virkeligheden forud for vores menneskelige begrebsverden. Tænkning er forankret i verden og løber gennem vores sproglige kategorier og begreber. Der findes ikke noget forud for eller over de betingelser som vores erkendelse ligger under for; intet sandt grundlag for erkendelse eller frembringelse af sand viden. "Det virkelige" kan altså ikke adskilles fra de mulighedsbetingelser, som erkendelsen ligger inde for: Sproget. Subjektet er ikke et sproguafhængigt centrum for erkendelse (Stormhøj 2006:16). Subjektet er derimod decentreret i et netværk af diskurser og forskellige perspektiver. Der findes således ikke noget fundament for erkendelse af virkeligheden, der kan undvige de historiske og sociale erkendelsesbetingelser. Derfor må også videnskabelig viden anskues som en konstruktion. Ligeledes understreges perspektivismen: vi er kropslige individer, vi ser verden og erkender verden gennem et perspektiv. Erkendelsen er dermed forankret i en krop i en bestemt tid på et bestemt sted (Stormhøj 2006:17). Der er derfor tale om situeret erkendelse eller kropsliggjorthed. Dette indebærer blandt andet at vores erkendelse og vores videnspåstande er båret frem af et ærinde, viden har en politisk-normativ karakter. Perspektivismen indebærer samtidig at erkendelse er partiel og dermed begrænset. Vi kan ikke anlægge alle perspektiver og dermed erkende alt.

I den post-strukturalistiske tankemåde ligger et iboende kritisk ærinde. Anti-fundamentalismen medfører at videnskabelig viden er betinget af overindividuelle formationer (Stormhøj 2006: 19), såsom diskurser, der ligeledes er historisk og kulturelt betinget. Deraf følger at universel viden ikke findes, da det ikke er muligt at komme bag diskurserne. Sand viden er et forhold, der er konstrueret inden for en diskurs og ikke kan fundes i noget universelt eller ubetinget. Deri finder den post-strukturalistiske kritik sin berettigelse. Kritik inden for post-strukturalisme er en bestræbelse på at afdække og tydeliggøre de diskursive betingelser, der gør sig gældende i en bestemt kontekst og dermed skaber betingelser for sand viden. Kritikken retter sig således mod at intervenere i det som

tages for givet og forekommer selvfølgelig for os, og karakteriseres derfor som evidens- eller konstitutionskritik (Stormhøj 2006:20). Ligesom socialkonstruktivismen henviser post-strukturalister også til et tredje domæne i forhold til virkeligheden. Her betegnes det dog ikke som det sociale, men det symbolske. Dette domæne beskrives ligeledes om et domæne bestående af meningsskabende relationer (Esmark et al. 2005: 19). Dog forstår post-strukturalister grundlæggende analyser af meningsdannelser, som analyser af sprog og her bliver baggrunden i lingvistikken tydelig ligesom forskellen i forhold til socialkonstruktivismen træder frem. For post-strukturalister analyseres alle sociale interaktioner som sprog (Esmark et al. 2005: 20), hvorimod sproget for socialkonstruktivister blot er én form for social interaktion blandt mange. For socialkonstruktivister kan andre sociale konventioner, som eksempelvis kultur, praksis, regler, ritualer, institutioner, traditioner, normer mv. ikke reduceres til sprog (Esmark et al. 2005: 20). Dog finder man også inden for socialkonstruktivismen en udbredt interesse for sproglig interaktion, selvom det ikke udelukker eller nødvendiggør andre analysegenstande for at danne det fulde billede. Denne fælles interesse eller opmærksomhed på sprogets virke i forhold til sociale konstruktioner og meningsskabelse leder let til en uklarhed om forskellighederne i forståelsen af sprogbegrebet. Her skal det nævnes at for socialkonstruktivister er det ikke kun sproget, som er kontingent – alt inden for den sociale virkeligheds rammer er kontingente, hvilket betyder at alt kunne være anderledes (Esmark et al. 2005:22). For socialkonstruktivisten er målet med forskningen som sagt at afdække de konstruktioner, der opleves selvfølgelig og naturlige, men dette kan dog aldrig lede hen til en mindre konstrueret virkelighed. Det kritiske sigte har begge traditioner til fælles, men deres tilgange er forskellige. Hos post-strukturalister er fokus på marginer, kontingens og flertydighed inde for den analyserede kontekst. Dette medfører at forskerens rolle bliver at være en dissident, der taler de marginaliseredes sag (Esmark et al. 2005: 24). Her er post-strukturalister mere normative end socialkonstruktivister, hvis mål er bevidstgørelse igennem påvisning af, hvordan den sociale virkelighed netop er en social konstruktion.

2.2. VIDENSKABELIG METODE ELLER ANALYSESTRATEGI

Teorier om diskurser og diskursanalyser tilskrives som sådan et socialkonstruktivistisk og post-strukturalistisk udgangspunkt, selvom der inden for feltet er forskellige variationer, forståelser mv. (Jørgensen og Phillips 1999:11). Dog kan man grundlæggende sige, at diskursoptikken netop er en optik. Det er en måde at vælge at anskue en del af den sociale verden på. Ved at analysere diskurser, undersøger man hvordan det sociale iagttages og italesættes. Af samme grund kan man kalde diskursanalyse for en 2. ordens iagttagelse. Man iagttager andres iagttagelser som iagttagelser (Andersen 1999:15). Denne type er ikke ontologisk orienteret. Med en ontologisk orienteret videnskabsteori menes en type videnskab, der antager at dens undersøgelsesgenstand eksisterer. Der spørges ikke til, hvordan en genstand eller et felt konstrueres, for hvem det eksisterer eller hvordan

det træder frem. Derimod antager denne type videnskab en genstandens selvfølgelighed (Andersen 1999:13). Af samme grund er hovedspørgsmålene inden for denne type videnskab relateret til metode: Hvilke procedureregler skal anvendes for frembringelse af videnskabelig erkendelse? Målet er at frembringe sand viden om en given genstand, og denne sande viden opnås gennem stringent metode. Af samme grund er det metoden, der afgør hvori virkeligheden består (Ibid., 13). Den epistemologisk orienterede videnskabs-teori er optaget af andre spørgsmål. Den spørger ikke til *hvad* men til *hvordan* (Andersen 1999:13). Hvordan træder et genstandsfelt frem, hvordan konstrueres en given identitet eller sammenhæng og af hvem? Den epistemologiske videnskab de-ontologiserer så at sige sin genstand (Andersen 1999:14). Virkeligheden indeholder ingen essens og kan derfor ikke tilskrives noget bestemt på forhånd. Den epistemologiske videnskab antager således ikke at genstanden eksisterer i virkeligheden, men i stedet er optaget af *hvordan* genstanden eksisterer, hvordan genstanden erkendes. For hvem eksisterer dette, hvordan italesættes genstanden og hvilken funktion har denne italesættelse? Når man vælger denne optik, skærper man sit blik for andres iagttagelser og italesættelser af verden inden for et bestemt område. Man tager således ikke sit genstandsfelt for givet, men vælger i stedet at se nærmere på, hvordan det træder frem i en given sammenhæng

Ligesom den socialkonstruktivistiske tradition, er også post-strukturalistisk videnskab epistemologisk orienteret. Som beskrevet oven for kan verden ikke erkendes objektivt, men vil altid blive iagttaget fra et bestemt perspektiv og italesat gennem sproget, som dermed er erkendelsens mulighedsbetingelse. Der eksisterer således ikke en mulig objektiv erkendelse af verden, der neutralt kan afspejles og beskrives. Dette medfører, at der tages afstand fra den stringente metodetænkning, der generelt gør sig gældende inden for ontologisk orienterede videnskab (Andersen 1999:13f), men der er trods alt stadig brug for nogle retningslinjer. For at kunne identificere og tydeliggøre det som tages for givet som en analysegenstand, er det nødvendigt at etablere et blik for det evidentes tilblivelsesbetingelser. Her bliver nødvendigheden af en eksplicit analysestrategi tydelig. I kapitel 5 vil jeg nærmere forholde mig til de analysestrategiske spørgsmål, der kan medtænkes i forbindelse med at arbejde med diskursorienterede undersøgelser.

Det er for så vidt en spændende diskussion, om man skal læse Foucault som post-strukturalist, strukturalist, fænomenolog eller noget andet, om man kan kalde ham diskursteoriker eller ej. I det foregående har jeg kort redegjort for den teoretiske forståelsesramme, jeg læser de to begreber diskurs og dispositiv ind i, henholdsvis en post-strukturalistisk og en socialkonstruktivistisk tradition. Jeg vil ikke gå forfærdeligt meget ind i diskussion om, hvorvidt Foucault tilhørte den ene, den anden eller den tredje tradition. Som sådan forsøgte han aldrig selv at blive så i bås med andre, tværtimod, hvilket må siges at umuliggøre en læsning, han selv ville anerkende. Desuden er det, til trods for alle argumenter for henholdsvis den ene eller den anden læsning, det vigtigste at være sig sin egen forhold-

den sig til genstandsfeltet bevidst. I dette tilfælde er mit genstandsfelt organisationen og dennes diskursive og dispositionelle konstruktioner, hvilket medfører, at jeg må udlede en strategi for at iagttage og italesætte disse. Denne strategi vil jeg formulere med hovedfokus på det fremtrædende, som også var Foucaults pointe. Dog er det ikke Foucault, der leder min iagttagelse, men derimod det blik, den strategi - den ledeforskel, jeg vælger (Andersen 1999:180).

I det følgende vil jeg gå videre i redegørelsen for den metateoretiske forståelsesramme og fokusere på henholdsvis den organisations- og kommunikationsteoretiske forståelse og tradition, som specialet indskrives sig i.

2.3. ORGANISATIONS- OG KOMMUNIKATIONSTEORETISK FORSTÅELSE

Specialet indskrives sig i en tradition inden for kommunikations – og organisationsstudier, der i høj grad fokuserer på sprogets konstituerende funktion af det sociale. På baggrund af ”den sproglige vending” inden for socialvidenskaberne bliver sproget således i stigende grad betragtet som det mest signifikante fænomen inden for sociale studier, herunder organisationsstudier, og kommunikative og diskursive processer tillægges særstatus i beskrivelsen af organisationen. Heraf følger blandt andet en øget interesse for, hvordan man kan forstå diskurser og samspillet mellem diskurser og organisatorisk praksis.

I forbindelse med studiet af kommunikationens rolle og funktion i forhold til organisationer findes blandt andet en funktionel og en konstituerende kommunikationsforståelse. Inden for den funktionalistiske tradition tænkes organisationskommunikation som en kanal for udveksling, hvor budskabet tænkes at være løsrevet fra afsender og modtager (Kure 2008:38). Kommunikationen har til opgave at fungere som et middel til at nå organisatoriske mål, enten som ledelsesværktøj eller som informationskanal (Deetz et al. 2009: 433). Den funktionalistiske tradition opfatter organisationen som et håndgribeligt og relativt fikseret fænomen, der eksisterer i sig selv uafhængigt af de sociale og kommunikative processer, der finder sted i organisationen (Kure 2008:38). Yderligere opererer man her med en person-centreret meningsforståelse, hvor meningsskabelse, både i forhold til at forstå verden, en selv og andre, anses for individuelt formet og relativt stabil (Deetz et al. 2009: 435). Denne forståelse af meningsskabelse står i kontrast til den socialkonstruktivistiske forestilling om mening som socialt konstrueret. Konstitutionalismen² som er det andet kommunikationsteoretiske paradigme, finder sit udtryk inden for Organizational Communication-traditionen (Kure 2008:40). Omdrejningspunktet for denne teori er forståelsen af organisationen som en ustabil og ikke-fikseret enhed, hvor organisationen er i

2. Her anvendes en redefinering af den betegnelse ”interpretive tradition” som beskrevet af Putnam (1983). Konstitutionalisme anvendes med inspiration fra Kure (2008) frem for det andet, da termen rammende henviser til hvordan sproget konstituerer det sociale og dermed giver en rammende betegnelse for denne kommunikations forståelse.

en evig tilstand af organisering; en proces af konstant tilblivelse. Inden for konstitutionalismen tillægger man *kommunikationen* eller de *diskursive praksisser* central betydning, idet de kommunikative processer konstituerer organisationen, herunder objekter og subjekter, der konstant produceres og reproduceres i sociale processer i organisationen (Detz et al. 2009:433) Kommunikation er dermed ikke blot noget, der overfører information mellem individer, men noget der skaber virkelighed (Kure 2008:40). De kommunikative og diskursive processer foregår løbende og forbliver uafsluttede, hvilket betyder at organisationen aldrig bliver færdig med at konstituere sig selv. Konstitutionalismen baserer sig på en antagelse om, at sproget konstruerer den sociale virkelighed, hvilket gør det oplagt at skrive specialet ind i denne organisationskommunikations-tradition.

2.4. DEN DISKURSIVE TRADITION INDENFOR ORGANISATIONSSTUDIER

Da diskursbegrebet anvendes bredt, er det nødvendigt med en nærmere afklaring af, hvorledes jeg i specialet her læser og forstår diskurs. Til trods for bredden i bruges af ordet diskurs, er der rimelig enighed om at begrebet dækker over en idé om, at sproget er struktureret i en form for mønstre, som vores udsagn følger, når vi agerer inden for forskellige sociale domæner. Diskurser har at gøre med bestemte måder *at tale om* og *forstå* verden eller dele af den på – heriblandt identiteter og sociale relationer (Jørgensen og Phillips 2008: 9). Da man overordnet set kan sige, at diskurser har en tendens til at være ”usynlige” mønstre i sproget, der former den måde der tales og ageres på, er det ofte målet at lave kritiske analyser af sproget (Jørgensen og Phillips 2008: 11). Intentionen er at tydeliggøre hvilke diskurser, der former sproget og hvordan verden, identiteter og sammenhænge konstrueres diskursivt og dermed former det sociale, oftest uden at man som sprogbruger er sig det bevidst. I dette speciale vil jeg imidlertid ikke foretage nogen diskursanalyse i traditionel forstand, hvad det så end er. Målet her er ikke at se nærmere på et specifikt socialt domæne og analysere de pågældende diskurser og sprogets virke dér. Derimod er min intention at komme nærmere en forståelse af henholdsvis organisationer og organisationsudvikling på baggrund af en diskursteoretisk optik.

Som nævnt tidligere kan diskursbegrebet forstås og omsættes i analyse og teori på flere måder. Dette gælder også inden for organisationsstudier. Der findes således en række forståelser af, hvordan det diskursive konstituerer og virker ind i organisationen. I det følgende vil jeg se nærmere på tre forskellige måder at anskue diskursens virke i organisationen, henholdsvis som *magtmiddel*, som *erkendelsesredskab* og som *selve afsættet for socialitet* i organisationen (Kure 2008:44f).

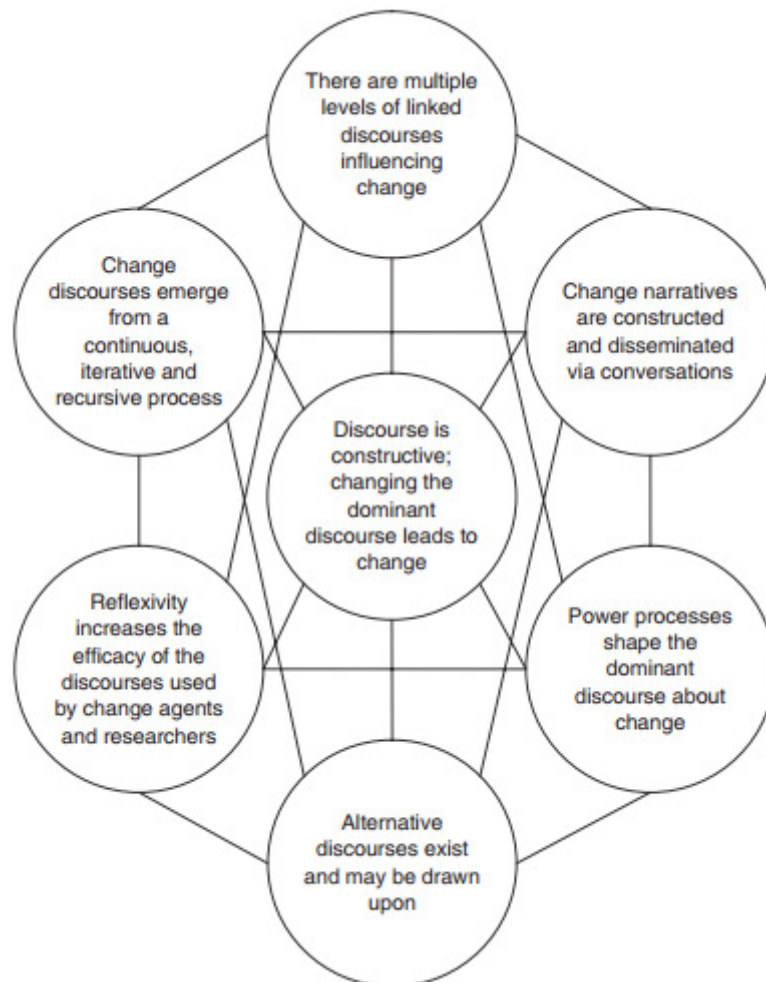
Studiet af diskursen som *magtmiddel* har sit teoretiske ståsted i Frankfurterskolens kritiske teori (Habermas 1984, Kure 2008:44). Den kritiske tradition inden for organisationskommunikationsstudiet sigter mod at afsløre, hvordan diskurser understøtter interne

magtprocesser og -strukturer, hvorigennem privilegerede grupper anvender deres magt-position til at producere undertrykkelsesrelationer, der tilgodeser netop deres interesser. Denne dominans indebærer også en undertrykt og marginaliseret gruppe, som ikke har adgang til de magtfulde positioner i organisationen. Formålet med forskning og organisationsarbejde på baggrund af denne tradition bliver derfor i sidste ende at befri de undertrykte og marginaliserede sociale grupper fra de diskursivt konstruerede, overgribende magtprocesser.

Den anden tradition tillægger diskursen status som *erkendelses- og fortolkningsredskab*. Inden for denne tradition betragtes diskursen som en optik, der muliggør en sammenhængende meningstilskrivelse i en given sammenhæng. Muligheden for at skabe mening i sin omverden afhænger dog af de diskurser og det sprog, man har til rådighed. Diskursen får dermed status som den optik, hvorigennem meningen i og med organisationen skabes. Inden for denne tradition finder man blandt andet studiet af narrativet som et fortolknings- og erkendelsesredskab, der kan anvendes i forbindelse med fortolkningsprocesser af umiddelbart usammenhængende begivenheder i organisationen.

I de to førnævnte traditioner tænker man diskursen som et forhold, der kan anvendes af organisationens medlemmer i processen med at producere det sociale mulighedsfelt i organisationen. Her eksisterer medlemmerne inden diskursen og bruger denne, hvori- mod den sidste tradition fokuserer på, hvordan diskursen er *selve afsættet for det sociale*. Inden for denne tradition er det ikke organisationsmedlemmerne, der fungerer som det fortolkende subjekt af diskursen, derimod fortolkes subjekterne selv af diskursen. De diskursive strukturer i organisationen anses således som det grundlæggende forhold, hvorfra organisationens sociale fænomener udspringer og danner dermed selve mulighedsbetin- gelsen for de forskellige fænomener i organisationer. Inden for denne tradition studerer man sproglige og diskursive praksisser, fordi sproget konstruerer organisationens med- lemmer og de muligheder, der findes for adfærd og identitet internt i organisationen. Denne variant, også betegnet Organizational-Discourse-traditionen, betragter diskursen som det element, der producerer adfærdsmønstre og identitet i organisationen og har i sti- gende grad vundet frem gennem de sidste ti år (Oswick et al. 2010 46:8). Som jeg senere vil uddybe, finder også nærværende speciale sin plads inden for sidstnævnte tradition, idet organisationens diskursive niveau ikke betragtes som en ressource, der står til mere eller mindre fri afbenyttelse for organisationens medlemmer eller som et magtredskab, privilegerede grupper kan bruge, men derimod, med udgangspunkt i dispositivforståel- sen, snarere som værende disponerende og bestemmende for adfærden i organisationen. Organisationen udgøres altså af den diskursive struktur, som danner rammer for og dis- ponerer til en bestemt social adfærd, identiteter og sprog.

At tænke diskurser i forhold til organisationsstudier er således ikke noget enestående eller nyt for den sags skyld. Også i forbindelse med organisatoriske forandringsprocesser beskrives vigtigheden af at medtænke diskurs. Blandt andet Grant og Marshak (2011) påpeger, at der er potentiale i forbindelse med at tænke diskurser ind i forhold til organisatoriske forandringsprocesser. De beskriver i den forbindelse hvorledes diskursperspektivet kan rettes imod flere områder af en organisation og en organisatorisk forandringsproces. Dette anskueliggøres i følgende figur.

Figur 1.

(Figuren er fra Grant og Marshak 2011:212).

Figuren viser hvordan og på hvilke områder diskurs indvirker på en organisatorisk udviklingsproces. Alle områder er i og for sig væsentlige og kan med fordel medtænkes i planlægning, implementering og udvikling i en organisation. Dog rummer dette speciale ikke kapaciteten til at kunne forholde sig til eller udfolde hver enkelt af ovenstående områder. I denne omgang vil fokus være rettet imod, hvordan diskurs er konstruerende og bestemmende for den sociale adfærd i organisationen, og retter sig således mod den midterste cirkel i figuren. Ligeledes skal det nævnes at figuren på mange måder repræsenterer en anden diskursforståelse end dette speciale, da diskursen flere steder i figuren fremstilles

som et værktøj, der kan tages i brug i enten den ene eller den anden henseende. Figuren anskueliggør således hvordan alternative diskursforståelser italesættes inden for feltet, men understøtter samtidig udgangspunktet for specialets problemformulering – en kobling mellem den konstruktivt diskursive forståelse af sproget og de implikationer dette medfører i arbejdet med en organisation.

Som nævnt skelnes der på den ene side mellem en forståelse af diskursen som ”anvendelig”, hvor organisationsmedlemmer kan trække på diskurser i forsøget på enten at understøtte magtfulde positioner i organisationen eller som erkendelsesredskab ved at tilskrive oplevelser og erfaringer mening, og på den anden side en forståelse af diskursen som formende eller bestemmende for det sociale. Hvor studier af diskurs med baggrund i den førstnævnte forståelse ofte understreger betydningen af at analysere ”tekst” og ”tale” i hverdagsinteraktionen, er det derimod umiddelbart sværere at identificere og tydeliggøre, hvor og hvordan diskursen fungerer som en magtfuld og bestemmende anordning i en given organisation (Alvesson & Kärreman 2000: 1127). Her kan nærværende speciale forhåbentligt medvirke til større indsigt.

Det er nu blevet tydeligt, at specialet skriver sig ind i en faglig tradition af organisations-, kommunikations- og diskursstudier, der bygger på socialkonstruktivistiske tanker om sprogets virke i forhold til det sociale. Dette medfører som beskrevet en afstandstagen til den ontologiorienterede videnskabelige metode. Det blev kort opridset hvordan, der hersker forskellige betragtninger af diskursen. Disse forskelle er vigtige at have for øje, især når man vil foretage en analyse af organisationens diskurser og i forbindelse med udformningen af en strategi for intervention i organisationen. I det tilfælde er det ikke ligegyldigt, om man tænker sig diskurser som værende en ressource og et værktøj organisationens medlemmer frit kan trække på, eller om man tænker diskurser som værende en del af et dispositiv, der virker bestemmende ind i det sociale mulighedsrum i organisationen.

3. Teori

Efter denne overbliksgivende introduktion til specialet metateoretiske forståelsesramme vil jeg i de følgende afsnit besvare første del af problemformuleringen, der går på, hvordan man på baggrund af Foucaults diskursbegreb og dispositivterm kan beskrive organisationen. I den forbindelse vil jeg i afsnit 3.1 redegøre for Foucaults diskursbegreb, herunder den måde hvorpå diskursen træder frem og under hvilke betingelser, ligesom Foucaults særlige magtforståelse vil blive beskrevet. For at tydeliggøre diskursens rækkevidde ind i organisationen introduceres Foucaults dispositivbegreb i afsnit 3.2. På Denne baggrund begrebsliggøres specialets forståelse af forholdet mellem det diskursive og det sociale. Men først en helt kort intro til Foucault.

Foucault gør sig iagttagelser af den menneskelige historie og af hvordan vores opfattelse af verden, os selv og hinanden ændrer sig over tid. Hensigten med hans analyser er ikke umiddelbart at analysere diskurser for diskursers skyld. Snarere er målet at analysere, hvordan nutiden er historisk, og dette gør han blandt andet gennem sine genealogiske og arkæologiske analyser (se blandt andet Andersen 1999 for en kortere introduktion). Man finder således ikke en almengyldig teori om - og universel metode til - analyse af diskurser hos Foucault (Raffnsøe, Gudmand-Høyer og Thaning, 181). Hans bidrag til socialanalytikken er først og fremmest en praksis, som maner til eftertanke og efterfølgelse og nogle analysestrategiske problemstillinger i forhold til diskurser (Andersen 1999:40). Af samme grund vil anvendelsen af Foucault i dette speciale hovedsagligt være i forhold til hans beskrivelse af det diskursive, ligesom det analyseniveau han anlægger, når han afdækker hvorledes sproglige udsagn er systematiserede historisk set, vil bidrage til en teoretisk forståelse af diskurser og til hvordan man kan udvikle en strategi for at arbejde strategisk med diskurser. Foucaults dispositivbegreb vil danne grundlaget for den teoretiske forståelse af diskursens rækkevidde, der vil blive beskrevet efterfølgende.

3.1. FOUCAULTS DISKURSFORSTÅELSE

Man vil kalde en helhed af ytringer, for så vidt de tilhører den samme diskursive formation, for en diskurs; de udgør ikke en retorisk eller formel enhed, der er uendeligt gentagelig, og hvis fremtrædelse eller brug i historien man kan angive i historien (og i givet fald forklare); den består af et begrænset antal ytringer, for hvilke man kan definere en række eksistensbetingelser

(Foucault 1969: 175)

Diskurs hænger sammen med formationer af ytringer, som man kan definere mulighedsbetingelserne for. Mulighedsbetingelser udtrykker rammer; det som er muligt at sige og gøre i en specifik historisk kontekst. Det Foucault påpeger, er at diskurs kan beskrives

som dét, der kan udtrykkes og udtales i en given sammenhæng og som man kan se hænger sammen med andre ytringer i et mønster; i en diskursformation. Nogle ting er mulige at sige, mens andre elementer ekskluderes fra sproget. Foucault taler et andet sted om at "være i det sande" (Foucault 1971:25). At noget kan siges, mens andet holdes for usandt. Dette afspejler ikke om noget givetvist er sandt eller falsk, men siger derimod noget om, hvad der diskursivt holdes for sandt i en given periode eller kontekst. Der kan eksempelvis være tale om en given måde at lede en virksomhed på, som kommer til udtryk gennem bestemte måder at tale om og til medarbejdere, at beskrive arbejdets natur og selve forholdet mellem leder og medarbejdere. Dette skal ikke ses som sandheden om ledelse, men snarere som et udtryk for hvilken diskurs om ledelse, der er dominerende i en given sammenhæng og dermed giver mulighed for bestemte ytringer frem for andre. Noget vil være i orden at sige, det vil give mening at være og tale på en bestemt måde, mens andet vil være uacceptabelt, ja utænkeligt til og med. Således kan man i dag sagtens forestille sig en medarbejder udtale sit ønske om "et personligt udviklende arbejde", hvilket ville stemme fint overens med de herskende normer og måder at tale om arbejdsliv og karriere på i dag, hvorimod denne udtalelse ville have været utænkelig og uden mening i en frokoststue på en fabrik i 1930'erne. Således ændrer diskurser om blandt andet arbejde, organisering, ledelse og den gode medarbejder sig over tid, samtidig med at der kan forekomme variationer inden for forskellige organisationer i samme tidsperiode. Den diskursive formation beskriver således den formation af diskurser, der eksisterer i en given historisk epoke inden for et bestemt samfund. Når dette overføres til studiet af organisationer, kan man tale om, at den diskursive formation er den struktur af diskurser, der eksisterer og producerer den sociale virkelighed i organisationen. På denne måde kan organisationens diskursive formation beskrives som et heterogent terræn bestående af en mængde af diskurser, der indvirker på hvert sit organisatoriske felt (Kure 2008:84).

Men Foucaults diskursbegreb rækker videre end som så.

Diskurs betegner hos Foucault ganske vist, for det første, en diskursiv formation... Diskurs betegner, for det andet, ligeledes de formations- og dannelsesregler som en given mængde ytringer følger, og som bevirker at de tilhører den samme diskurs. Men på et mere overordnet niveau betegner diskursen, for det tredje, også det felt som alle ytringer hører til, alene i kraft af at de er ytringer... Her må man forstå diskursen som bestandigt gentagne opbrud og nybrud i nye henseender; man må anskue den som en bestandig transformativitet.

(Raffnsøe et al. 2008: 188)

En diskursiv formation kan siges at være en samling ytringer, der på den ene eller anden måde danner et mønster. Dette mønster kan genkendes fordi det er kendetegnende for de ytringer, som tilhører den pågældende diskursive formation. Samtidig beskrives også de regler, der ligger til grund for det givne mønster; reglerne for den sproglige formation,

som diskurs. Diskursen er altså både selve det udtrykte, ligesom det også indbefatter reglerne eller rammerne for, hvad der kan udtrykkes. Derudover anser Foucault også de konstant, gentagne brud og opbrud, dét at diskursen udvikler og løbende forandrer sig, som diskurs.

Diskurs er for Foucault ikke en underliggende struktur, der gør sig gældende og er styrende. På det område tager han afstand fra strukturalismen. Også poststrukturalisternes forestilling om en løsere og ubestemt struktur afviser han. For Foucault findes kun et niveau; fremtrædelsens. Diskurs er altså ikke struktur. Dog findes der, ifølge Foucault, de nævnte transformationsstrukturer, som gør sig gældende i forhold til brud og forandringer. På den baggrund kan man eventuelt kalde ham *transformationsstrukturalist* (Andersen 1999:31). De konstante og gentagne brud og opbrud, den fortløbende transformation, er således en central iagttagelse hos Foucault og er tæt forbundet med menneskets historicitet. Diskurs ændrer sig over tid, måder vi tænker og taler om verden og os selv på forandrer sig, og det vi tillægger status som sandhed, mening og fornuft skal ikke opfattes som essentielt sandt, meningsfuldt eller fornuftigt; snarere ”blot” som et udtryk for en given tids diskurs.

Det grundlæggende ærinde hos Foucault er at stille spørgsmålstejn ved diskursive selvfølgeligheder for derigennem at påpege menneskets historicitet. Han problematiserer ligeså henholdsvis den frie vilje og den individuelle fornuft. Enhver tale, som kan udsiges og opfattes som værende meningsfuld eller sand, er indlejret i en bestemt diskurs, der er underlagt diverse eksklusionsmekanismer og bestemte regler for acceptabilitet. Derfor problematiserer Foucault viden som en neutral position. Både de humanistiske og de samfundsvidenskabelige videnskaber er ikke kun videnskabende instanser, men har i ligeså høj grad et moraliserende sigte. Foucault påpeger, hvordan viden har ændret sig over tid og er uadskillelig fra moral, idet der historisk set etableres videns - og sandhedsregimer, der i sidste ende er regulerende for den måde mennesker omgås sig selv, hinanden og deres omverden på (Andersen 1999: 32).

3.1.1. MULIGHEDSBETINGELSER FOR SPROGET

”... jeg antager, at talefrembringelsen i ethvert samfund bliver kontrolleret, udvalgt, organiseret og fordelt i medfør af et antal procedurer, som har til opgave at besværges magter og farer, at beherske begivenhedens slumpræf og undvige dens tunge, dens frygtelige materialitet.”

(Foucault 1971: 13)

Ifølge Foucault forekommer der en kontrol, en udvælgelse, en organisering og en fordeling af sproget i alle samfund eller sociale domæner, med det formål at holde ”sproget i skak”, at beherske sproget og det sproget producerer; dets materialitet. Formålet med den diskursive kontrol er altså beherskelse, men denne beherskelse er ikke bundet hos et subjekt. Det fungerer snarere som en slags dynamik, der hele tiden forsøger at skabe ro

og holde orden. Sproget forbindes på sin vis med noget farefuldt, fordi det ikke bare er ”tomme ord”, men derimod har magten til at konstruere og producere objekter og subjekter, sandheder og meningsfuldheder (Foucault 1971:33). Der ligger ifølge Foucault en form for frygt, en logofobi gemt under det, som umiddelbart synes som logofili; respekt og iæreholdelse af sproget. Denne kan beskrives som:

”... en slags dump frygt for begivenhederne, for denne masse af sagte ting, for fremkomsten af alle disse udsagn, for alt hvad der kan være af voldsomt, af diskontinuert, af stridbart, af uorden og af faretruende, for hele denne uophørlige og uordentlige summen af tale”

(Foucault 1971:33)

Det kan synes, som om talen eller sproget i sig selv betragtes som værende farlig. At den tale, som ikke falder inden for den eksisterende orden, men som derimod viser hen mod noget diskontinuert og stridbart, skal beherskes for ikke at skabe uorden og kaos. Fordi talen i diskursen frembringer kampe, sejre, sår, knægtelser og trældom (Foucault 1971:12, Andersen 2011: 10) og påvirker menneskers liv og omgang med hinanden, er beherskelse nødvendigt. Derfor opstilles der løbende:

”... forbud, spærringer, tærskler og grænser (...) på en sådan måde, at diskursens knopskydning i det mindste delvist beherskes på en sådan måde, at dens rigdom aflastes for den farligste del, og sådan at dens uorden organiseres i overensstemmelse med figurer, der undviger det mest ukontrollerbare.”

(Foucault 1971: 33)

Der sker altså det, at diskursen forsøges behersket for at skabe orden og for at undgå det ukontrollerbare. En vigtig pointe er, at det for Foucault, ikke er noget, *nogen* gør. Man kan ikke pege tilbage til et individ for at finde udgangspunktet for disse forbud, spærringer og grænser. Der er ikke *nogen*, som har magten frem for andre, til at beherske diskursen. Dog kan diskursen understøtte visse positioner frem for andre, ligesom visse talepositioner er mere berettigede end andre.

3.1.2. DISKURS OG MAGT

Beherskelsen af diskursen leder derfor hen til den magtforståelse, som er kendetegnende for Foucault. For Foucault er magten at finde i sproget; i hvad der udelukkes og hvad der accepteres som meningsfuld og sand tale. Magten kommer til udtryk der, hvor diskursen frembringer eksistens gennem italesættelse af objekter og subjekter; der hvor det sociale konstrueres (Andersen 1999: 45). *”Diskursen er ikke det, som udtrykker kampene eller beherskelsessystemerne, men det man kæmper i, den magt man forsøger at bemægtige sig”* (Foucault 1971:13).

Der er altså tale om en diskursiv magt og ikke en magt bundet i position eller funktion. Dermed gør Foucaults magtforståelse op med idéen om, at magten kan lokaliseres og isoleres (Andersen 1999:32). Den ligger hverken i hænderne på bestemte individer og kan ikke aflæses i samfundsstrukturerne, som en tvingende kraft over for passive individer (Jørgensen og Phillips 2008: 22). Magten er en allestedsnærværende og produktiv kraft.

Magten er i vor omgang med tingene, for så vidt som de objekter vi forholder os til, altid er diskursobjekter produceret af og i diskurserne. Magten er i vort forhold til os selv, for så vidt vort selv-forhold er et magtprodukt. Magten er i vort forhold til de andre for så vidt, at f.eks. forbryderne, de gale, de syge ikke i sig selv er forbrydere, gale eller syge. Forbryderen og den syge er derimod diskursive positioner skabt m.h.p. kontrol.

(Andersen 1999:32)

Den diskursive magt findes altså i den definerende funktion: at den afgrænser, opdeler og definerer diskursen. At diskursen kan adskille og definere er således magten i funktion. Men magten skal dog ikke af den grund opfattes som et onde, der overgår mennesker. Tværtimod skal magten forstås som mulighedsbetingelser for det sociale, hvor alternativet til denne magt ville være et samfund uden fælles retningslinjer og normer, en radikal form for socialt tomrum (Kruse 2005:255).

What makes power hold good, what makes it accepted, is simply the fact that it doesn't only weigh on us as a force that says no, but that it traverses and produces things, it induces pleasure, forms knowledge, produces discourse. It needs to be considered as a productive network which runs through the whole social body, much more than as a negative instance whose function is repression

(Foucault 1980: 119)

Magt er altså ikke et undertrykkende og begrænsende fænomen eller et forhold mellem mennesker, der er bundet i strukturer eller systemer. Derimod er magten produktiv og muliggørende, som et gennemsyrende hele, der løber gennem alle elementer af en social kontekst. Den producerer genstande, relationer og forståelser og giver dermed en mulighed for ageren i verden. Magten gennemsyrrer således alle situationer og forhold i ethvert netværk finder man et særegent magtmønster, som det er muligt at studere ved at hvordan diskursen producerer og konstruerer det sociale i konkrete situationer (Kruse 2005:254).

3.1.3. EKSKLUSIONSMEKANISMER OG UDELUKKELSESPROCEDURER

Fordi magten er diskursiv, er det relevant at se nærmere på, hvordan diskursen formes og dannes i en given sammenhæng eller tid. Ifølge Foucault udelukker diverse eksklusionsmekanismer bestemte elementer fra diskursen. Dermed produceres der et modsætningsforhold objekter imellem og imellem mennesker, i grupperinger af henholdsvis fornuft/

galskab, sandt/falsk, acceptabelt/forbudt. Der skelnes således mellem det som indeholdes i diskursen, og det som udelukkes, altså formations- og dannelsesreglerne for diskursen. Denne diskursens formationsdannelse indeholder fire forskellige elementer: objekternes dannelse, ytringens modalitet, dannelsen af begreberne; og dannelsen af strategier.³

De processer, der opdeler og forkaster udsagn kan betegnes som udelukkelsesprocedurer og eksklusionsmekanismer (Foucault 1971). Ved disse processer defineres det sande, det meningsfulde og det fornuftige – det som accepteres inden for diskursens rammer (Andersen 1999: 31) Der er tale om:

”... opdelinger som jo fra starten er vilkårlige, eller som i det mindste organiseres omkring historisk kontingens, som er ikke blot modificerbare, men under stadig omflytning; som understøttes af et helt institutionssystem, der pålægger dem og fornyr dem, som ikke udøves uden tvang, og til dels heller ikke uden vold.”

(Foucault 1971: 15)

At de er kontingente og foranderlige, men samtidig understøttet af systemer og institutioner er en vigtig pointe i forhold til specialets hensigt med at tænke det diskursive niveau ind i organisationsudviklingsforløb. Foucault beskriver en række procedurer og mekanismer, der indvirker på diskursen. I det følgende vil jeg redegøre for fire af disse: forbuddet, modstillingen af fornuft og galskab, modstillingen af sandt og falskt; og disciplinernes organisering (Foucault 1971:13ff.). Hver især er disse med til at udelukke visse talehandlinger fra sproget og er samtidig relateret til både viden og magt.

At noget er forbudt rent diskursivt, hentyder til hvorledes mennesker har en forståelse for, hvornår noget ikke er tilladt, ved hvilke lejligheder man undlader at sige dette eller hint, og endelig til hvem der har tilladelse eller ret til at tale i en given sammenhæng (Andersen 2011:12). Forbuddet fungerer på den måde i forhold til tabuer, ritualer ved forskellige lejligheder og visse personers eksklusive eller privilegerede ret til at tale frem for andre (Foucault 1971: 13). Bagved forbuddet, ligger der en form for fælles antagelse om eller forståelse for, hvordan man kan opføre sig i en given situation.

”Man ved meget ved, at hvem som helst ikke kan tale om hvad som helst... Det er tabuet omkring genstanden, ritualet til lejligheden, det talende subjekts eksklusive eller privilegerede ret: man har dér at gøre med tre forbud, som krydser hinanden, forstærker hinanden eller udligner hinanden ved at udforme et sammensat mønster, som uophørligt forandres ... Jeg ville blot bemærke, at de regioner af mønstret, hvor dette i vores dage snævrer sig mest sammen, hvor de sorte felter bliver mangfoldige, er seksualitetens og politikens regioner: som

3. I nærværende speciale vil jeg ikke yderligere redegøre for de fire elementer, men kan henvise den interesserede til Vidensarkæologien, hvor Foucault behandler de fire elementer af diskursens formationsdannelse (Foucault 1969:85-122).

om talen langt fra at være dette gennemsigtige eller neutrale element, i hvilken seksualiteten afvæbnes og politikken stifter fred, var et af de steder, hvor de på privilegeret vis, udfolder nogle af deres frygteligste kræfter”

(Foucault 1971: 13)

Forbuddene danner et mønster i sproget, som er under stadig forandring. Men på trods af, at mønstrene ikke er eviggyldige eller stålsatte, vil de alligevel opleves som rammer på et bestemt tidspunkt og i en given kontekst. I forhold til at arbejde med udvikling af en organisations diskursive niveau, er det helt centralt at se nærmere på hvilke forbud, der gør sig gældende og hvilke mønstre disse danner i sproget. De mulighedsbetingelser, der er for sproget inden for en given sammenhæng, hænger unægtelig sammen med de forbud sproget udsættes for og i sidste ende for adfærden i organisationen.

En anden udelukkelsesprocedure er opdelingen af fornuft og galskab. Det som regnes for fornuftigt har plads inden for diskursen, galskaben forkastes. Men også denne opdeling er en historisk konstruktion, der har ændret sig over tid. Både galskab og den gale er blevet opfattet og behandlet forskelligt gennem tiderne, og også håndteringen af den gale har ændret sig markant over tid (Foucault 1971). Til tider er den gale til og med blevet tilkendt sære magtbeføjelser og evner til at kunne udtale skjulte sandheder og spå om fremtiden. Men i alle tilfælde er galskaben, i forhold til diskursen, blevet ”*udelukket eller hemmeligt indelukket i fornuften, den eksisterede strengt taget ikke.*” (Foucault 1971:14).

Denne opdeling foregår på to måder; for det første identificeres den gale som en sådan, på baggrund af det han siger. Men den gale tale kan samtidig identificeres som gal, på grund af den, der taler. Fordi den gales ord regnes for henholdsvis usande og uvigtige, er den gales tale uegnet til at *muliggøre transsubstantiation* (Foucault 1971:14). Den gale får dermed ikke del i at producere det sociale gennem sin tale, da denne ikke har adgang til diskursens producerende dynamik. Heri ligger udelukkelsen: Den gales tale sættes ikke i omløb som diskursivt accepteret tale, idet den enten fratages muligheden for at blive hørt, eller ved at hans ord regnes for intetsigende og meningsløse. I forhold til at arbejde med en organisation kan det være interessant at se nærmere på, hvordan mennesker og emner kategoriseres som gale. Er der emner eller argumenter, der ikke anerkendes som gyldige og fornuftige, og hvordan kommer det til udtryk? Ved at iagttage sproget kan man danne sig en idé om, hvilke diskurser der gør sig gældende, og hvad der dermed regnes for legitime argumenter, forståelser eller talende. Måske har personalechefen ikke samme ret til at formulere organisationen, som eksempelvis lederen for produktionen. Det kan sige noget om hvilke diskurser, der dominerer. Diskurser som således kan have stor indflydelse på den måde et ledermøde foregår på, og på de talepositioner og de argumenter, der har gennemslagskraft.

Den tredje udelukkelsesprocedure i selve talen består i modstillingen mellem sandt og falsk. Også denne opdeling er historisk og ændrer sig over tid. Foucault taler om en vilje til sandhed i forbindelse med denne tredje eksklusionsmekanisme og påpeger, at også denne finder sin styrke, støtte og fornyelse igennem diverse institutioner i samfundet (Foucault 1971:17). Igennem bogudgivelse, uddannelsesinstitutioner, forskning og indretningen af blandt andet udgivelsessystemet indarbejdes viden, det vi regner for sandt, i samfundet. Samtidig fungerer sandhedens diskurs som en betvingelsesmagt over for alle andre diskurser. Det indebærer blandt andet, at der inden for andre diskurser vil være en tendens til at ”trække på sandheden” om et givet genstandsfelt eller en gruppe af mennesker (Foucault 1971:17). Eksempelvis kan man se, hvordan forskellige typer af managementlitteratur trækker på en videnskabelig diskurs i konstruktionen af en bestemt organisationsforståelse eller i forsøget på at understøtte et ledelseskoncept. På denne måde bruges en videnskabelig eller ”sand” diskurs til at promovere andre diskurser. Samtidig kan man i dag sige, at der er sket et skred i forhold til, hvem der kan være sandhedsproducerende. Hvor det tidligere udelukkende var de videnskabelige institutioner i samfundet, der kunne producere sand viden uafhængigt af markedet, er viden i dag blevet ”allemandsseje” og anvendes også i forsøg på at sælge idéer, koncepter og produkter af de selv samme, som har defineret og produceret viden. Eksempelvis inden for organisations- og managementlitteraturen, hvor de store konsulenthuse selv udgiver bøger der anviser metoder og værktøjer funderet i deres egen vidensproduktion og erfaring.

I forhold til at arbejde med dominerende diskurser i organisationer, er der endnu en udelukkelsesprocedure, der er værd at medtænke. Denne beskriver Foucault som disciplinernes organisering, og hermed hentyder han til, hvordan diskursen afgrænses ved ”*definitionen af et genstandsområde, en mængde metoder, et korpus af påstande, der betragtes som sande, et spil på regler og definitioner, teknikker og instrumenter*”(Foucault 1971: 22). Vi har her at gøre med hvorledes et genstandsområde defineres, hvilke regler der gør sig gældende inden for en given kontekst og den praksis, metodik eller teknik, der gør sig gældende inden for det pågældende område. Hvordan forstås eksempelvis en organisations faglighed, og hvilke praksisser forbindes med denne? I forbindelse med udvikling af organisationer tillader disciplinernes organisation konstruktionen af nye udsagn om det pågældende genstandsfelt, men inden for nogle snævre rammer:

En disciplin er ikke summen af alt det sande, som kan udsiges angående et eller andet; den er ikke engang mængden af alt, hvad der kan siges om samme kendsgerning, og som godtages i kraft af et princip om kohærens eller systematik ... en påstand [må] svare til nogle betingelser, som i en vis forstand er strengere og mere sammensatte end den rene og skøre sandhed ... for at tilhøre en disciplin [må] påstanden kunne indskrives i en bestemt teoretisk horisont.

(Foucault 1971: 23)

Inden for enhver disciplin finder opdelingen mellem sande og falske påstande sted, og for at en påstand er *i det sande*, som Foucault kalder det, må den opfylde visse krav. En disciplin kan dog udvikle, udvide og ændre sig over tid – den er i realiteten relativ og mobil. Dette kræver dog en introduktion af nye teoretiske fundamenter og konceptuelle instrumenter (Foucault 1971, Andersen 2011). Det er således ikke ligetil at introducere nye genstandsfelter inden for en given diskurs, heller ikke selvom det nye kan siges at være sandt. Hvis ikke den pågældende tale er *i det sande* inden for den givne disciplin, kan det ikke indeholdes i disciplinen.

Viden og videnskab er ikke blot neutrale talepositioner. Det vi holder for sandt, den viden vi læner os op ad og bruger som argumentation er ikke neutrale oplysninger og fakta om verden, men derimod diskursive konstruktioner af det sande inden for et område. Også disse er underlagt diverse eksklusionsprocedurer og mekanismer, der regulerer vores omgang med os selv, hinanden og vores omverden gennem skabelsen af bestemte videns – og sandhedsregimer (Andersen 1999:31). Hos Foucault hænger viden og magt således unægtelig sammen, idet han forstår magt som værende egenskaben eller muligheden for at producere videns - og sandhedsregimer.

I forbindelse med redegørelsen af Foucaults term *dispositiv* vil jeg komme ind på hvordan relationen mellem viden og magt kan beskrives som et hele af styrkeforholdstrategier. Her vil jeg blandt andet se nærmere på, hvordan den diskursive magt rækker så langt som og er knyttet til de grænser for viden, der specifikt findes inden for et bestemt område.

Hvis man ser nærmere på hvilke sandhedsregimer der dominerer, kan man afdække, hvilke sammenhænge, der gør sig gældende i forhold til viden og magt inden for en given organisatorisk kontekst. Dette åbner op for en mulig udvikling af den organisatoriske adfærd. Hvad kan udtales og italesættes som værende meningsfuldt, fornuftigt og sandt? Hvad anfægtes og hvad anfægtes ikke? Som vi har set, vil ikke alle udsagn være mulige og acceptable, og i en specifik kontekst vil der blive skelnet mellem det fornuftige og det ufornuftige – eksempelvis i forhold til hvordan man indretter sit arbejdsliv, argumentation i forbindelse med lønforhandlinger, diskussioner på personalemøder mv. Ligeledes vil man ved nærmere eftersyn kunne se, at ikke alt det, som måske nok er sandt om for eksempel et specifikt fagområde, ny forskningsbaseret viden, nye metoder, ledelsesstile og lignende nødvendigvis får status som værende sandt. Hvis ikke den pågældende ytring kan indeholdes i den disciplin, der diskursivt er konstrueret om det pågældende område vil den være ugenkendelig og dermed blive kendt falsk. På den måde optages ny viden ikke automatisk i disciplinen, heller selvom den måske for udefrakommende kunne virke oplagt at integrere eller bygge videre på. Hvis ikke den bygger videre på den specifikke tradition eller indskrives i den pågældende teoretiske horisont eller kan tilbyde en anden acceptabel forståelsesramme, vil den ikke blive optaget i diskursen.

Endeligt findes der en anden diskursiv kontrolmekanisme, som har at gøre med de talende individer. Herigennem pålægges individer en mængde krav for at få adgang til sproget. Disse krav fremstår som restriktionssystemer for kommunikation og udveksling af tale og kan siges at være ritualer, *som fastsætter de talende subjekters enestående egenskaber og rollerne, der passer til dem* (Foucault 1971:28). På denne baggrund konstrueres en opdeling mellem taleroller og lytteroller (tilhørerroller); roller, som ikke kan udveksles. Herved er ikke alle i en position, hvor de kan bidrage til talen og til at konstruere diskursen. Denne type diskurskontrol har at gøre med acceptregler for dannelse af positioner, hvorfra man kan tale ind i en sammenhæng – diskursen konstruerer så at sige subjektpositioner (Andersen 1999:50). I en konkret sammenhæng er det betydeligt at se nærmere på hvorfra udsagn udtales, for derved at tydeliggøre fra hvilke subjektpositioner diskursens genstandsfelt konstrueres. I den forbindelse er det vigtig at holde i mente, at talens udspring ikke blot er neutralt og objektivt; diskursive objekter er altid objekter for et subjekt (Andersen 1999:49).

Igennem organisationens diskursive processer produceres subjektet så at sige. Diskursen tildeles forrang som selve mulighedsbetingelsen for organisationens forskellige former for subjektivitet (Kure 2008) og er dermed bestemmende for de subjektiviteter, det er muligt at påtage sig. Som nævnt tidligere er det ikke subjektet, der bruger diskursen i forhold til at ”realisere sig selv”, men derimod diskursen som træder frem igennem subjektet. De diskursive strukturer producerer altså både privilegerede sociale muligheder for visse grupper, samtidig med at de danner betingelserne for mulige sociale identiteter.

3.2. DISPOSITIVET

I forhold til at forstå diskursens rækkevidde, vil jeg i det følgende tydeliggøre forholdet mellem diskurs og det sociale med Foucaults beskrivelse af et *dispositiv*. Udover diskursen findes der tillige andre elementer, der både understøtter og understøttes af diskursen i et ikke-hierakisk forhold. Dette diskursens samspil med andre elementer kan beskrives med dispositivtermen. Dispositivet henviser ikke til det fremtrædende niveau, som diskursen, men derimod til et foreskrivende niveau. Samlet set henviser dispositivets forskellige elementer til et hele, et net, der er anordnet på en måde, så det virker foreskrivende, disponerende, ind i dets virkefelt. Dispositivtermen er afgørende i Foucaults arbejde med ’guvernemantalitet’ eller ’regeringen af mennesket’ (Agamben 2010:9) og termen fungerer som det samlende element i Foucaults overordnede magtanalytik (Raffnsøe og Gudmand-Høyer 2005:153). Dispositivet beskriver de sociale teknologier, som med tiden er blevet udviklet og som tages i brug i menneskers omgang med hinanden og fortæller noget om hvordan menneskelig omgang styres (Raffnsøe og Gudmand-Høyer 2005:155).

Men hvad dækker dispositivbegrebet mere præcist, hvilke elementer kan det indebære? I et interview fra 1977 kommer Foucault ind på, hvordan han forstår et dispositiv.

"Det jeg forsøger at konkretisere med dette navn, er først og fremmest et fuldstændigt hele, der implicerer diskurser, institutioner, arkitektoniske strukturer, regulative beslutninger, love, administrative forholdsregler, videnskabelige ytringer, filosofiske, moralske og filantropiske læresætninger, kort sagt: ligeså meget det sagte som det ikke-sagte, dét er dispositivets elementer. Dispositivet selv er nettet, som etableres mellem disse elementer..."

Og ydermere:

"... med termen dispositiv forstår jeg en slags dannelse, om man må sige, hvis væsentligste funktion på et givet historisk tidspunkt har været at svare på en nødvendighed. Dispositivet har således en yderst strategisk funktion. Jeg har sagt, at dispositivet hovedsageligt er af strategisk natur, som betyder, at det drejer sig om en særlig rationel og aftalt indgriben i styrkeforhold, både for at orientere dem og for at anvende dem. Dispositivet er altid indskrevet i et magtspil og samtidig altid knyttet til de grænser for viden, som stammer fra den, og i samme henseende bestemmer den. Dette er netop dispositivet: et hele af styrkeforholdsstrategier, som betinger og betinges af særlige normer for viden"

[Michel Foucault, *Dits et Écrits* 1954-1988, bd. (11), pp. 229f., Quarto Galimard 2001, her gengivet hos Agamben 2010:9f.]

Dispositivet beskriver altså det net, der binder forskellige elementer sammen, både sproglige og ikke-sproglige elementer, i et hele. Heri indgår både diskurser og praksisser, institutioner og love. Det er altså ikke udelukkende et begreb, der betegner noget diskursivt eller sprogligt. Derimod inkluderer det, hvad man ellers vil forstå som materielle elementer, måder at indrette sig på – både i fysisk forstand og rent organisatorisk. Det henviser til den tværgående sammenhæng mellem de forskellige sammenstykkede komponenter.

At dispositivet har en strategisk funktion skal forstås på den måde, at dispositivet altid har en konkret funktion. Det træder frem som et svar på sociale udfordringer eller problemer. Termen henviser til et hele af praksisser og mekanismer, hvis formål er at imødegå en nødvendighed og at opnå en mere eller mindre umiddelbar virkning. Dispositivet har således en tydelig virkning ind på det sociale felt det indgår i.

Hos Foucault henviser dispositivet også til en anordning bestående af en række dele, der er arrangeret på en bestemt måde i forhold til hinanden, sådan at de virker bestemmende på det virkefelt, som anordningen forarbejder. Et dispositiv betegner et arrangement, der virker normerende på sin "omverden", ved at indføre bestemte dispositioner i denne. Det foranlediger en tilbøjelighed for bestemte handlingsudfald.

(Raffnsøe og Gudmand-Høyer 2005:154)

Dispositivet har en foreskrivende natur og virker på den måde bestemmende for, hvad vi foretager os. Det determinerer dog ikke menneskelige handlinger eller historien som sådan, men gør visse sociale tilbøjeligheder mere sandsynlige end andre inden for det givne sociale felt (Raffnsøe og Gudmand-Høyer 2005:155). Når et dispositiv ikke fuldkommen determinerer bestemte udfald, er det fordi det samvirker med andre dispositiver, der ligeledes påvirker den sociale udveksling.

"Med tilblivelsen af en række dispositiver overdetermineres det sociale samspil således af forskellige stridende tilbøjeligheder i det. Men et givent dispositiv foranlediger også kun forskellige dispositioner, eftersom det bliver til igennem en række sociale handlinger og hændelser og bestandigt videreudvikles og forskydes igennem disse"

(Raffnsøe og Gudmand-Høyer 2005: 155)

Men hvordan kan dispositivet opretholde sin bestemmende status? Først og fremmest har det at gøre med dets strategiske funktion, som tidligere nævnt. De mange forskellige anordninger fremtræder som værende løsningen eller svaret på en problemstilling. Dispositivet anretter sig, så at sige, på en sådan måde, at det virker både nødvendigt, naturligt og nyttigt ind i en given sammenhæng.

Fælles for alle disse termer er henvisningen til en oikonomia, altså til et hele af praksisser, viden, forholdsregler og institutioner, hvis formål er at administrere, regere, kontrollere og orientere menneskenes adfærd, handlinger og tanker på en måde, der foregiver at være nyttig.

(Agamben 2010:17)

Fordi dispositivets virke forekommer at være nyttigt, afvæbnes og annulleres diverse kritiske røster og spørgsmål til dét, der ligger til grund for hvorfor og hvordan vores adfærd, handlinger og tanker styres og administreres. Når noget virker som det rigtige og nyttige at gøre, virker det samtidig fuldkommen ufornuftigt og tilmed dumt at spørge ind til, hvorfor og hvordan en given idé har taget form, er blevet omsat til handling og har haft indflydelse på den måde, man har indrettet sig. Men ikke desto mindre er det væsentligt at forholde sig til, hvordan der styres og hvilke dele dispositivet består af. Det er med den hensigt man udfører dispositivanalyser: *"I en dispositionel analyse afdækker man, at der styres og hvordan der styres, uden at man har dermed forudsætter, at nogen har styr på, hvorledes der styres"*(Raffnsøe og Gudmand-Høyer 2005:163).

Når man undersøger et dispositiv og de elementer det består af, afdækker man retrospektivt hvorledes en bestemt rationalitet historisk set er blevet til. Gennem undersøgelsen/analysen af dispositivet ser man på, hvordan et bestemt tankesæt er blevet til, blandt andet ved at blotlægge hvilke historiske (sociale) problemstillinger og udfordringer det har været nødvendigt at finde et svar på. Dispositivet er som nævnt tidligere svaret på et problem eller en udfordring; det har en strategisk funktion og udfylder en nødvendig rolle i

forhold til den kontekst det er en del af og den genstand det relaterer til. Gennem analysen af dispositivet forsøger man således ikke at redegøre for eller fastlægge, hvad der ”reelt” er. Det drejer sig derimod om at få øje på, hvad der disponerer en bestemt praksis, eller det, som træder frem i organisationen. Med dispositivanalysen er der således ikke tale om en fortolkende analyse af bestemte praksisser, analysen er derimod en kortlægning af de anordninger, der disponerer disse praksisser (Raffnsøe og Gudmand-Høyer 2005:172). Gennem analysen får man øje på det, der virker normerende for den sociale udveksling. Når man undersøger dispositivet (eller dispositivhistorien) kortlægger man, så at sige, hvilke sociale teknologier, der med tiden er blevet udviklet inden for et bestemt område. De sociale teknologiers historie fortæller, om de teknologier vi har opbygget og tager i brug i vores omgang med hinanden. Denne kortlægning viser, hvorledes de sociale teknologiers udvikling har indflydelse på vores sociale omgangsform og selvforhold (Raffnsøe og Gudmand-Høyer 2005:155). Det er således en kortlægning af de anordninger, der disponerer og normerer bestemte mønstre i sociale praksisser. Kortlægningen tydeliggør de forskellige dele, der er med til at danne dispositivet.

3.2.1. DISPOSITIVET - EN MAGTANALYTIK

Foucaults magtforståelse bliver tydelig gennem beskrivelsen af dispositivet. Magten til at styre, administrere, foreskrive og bestemme en given adfærd ligger således ikke hos enkeltindivider, i en specifik position eller funktion; det er så at sige ikke en regering, der udspringer fra noget menneske eller fra en given samfundsstruktur. Magten ligger derimod i den måde, hvorpå mennesket disponeres til at handle på bestemte måder gennem dispositivets sammensætning. Dispositivet indebærer et magtforhold, også kaldet styrkeforholdsstrategi, som indeholder de forskellige delelementer og som er betinget af den viden, der afgrænser, bestemmer og samtidig er bestemt af det specifikke dispositiv. Dispositiv henviser således ikke til denne eller hin magtteknologi, men er derimod ”nettet, som etableres mellem elementerne”(Agamben 2010:13). Magten er således defineret ved ikke at være nogens, dog retter selve styringen sig i høj grad mod nogen:

Termen dispositiv benævner det, i hvilket og ved hjælp af hvilken, en ren regeringsaktivitet realiseres uden noget som helst fundament i væren. Derfor må dispositiverne altid implicere en subjektiveringsproces, det vil sige, de må producere deres subjekt.

(Agamben 2010:17)

Det centrale er, hvordan dispositivet indvirker på subjekter. Dispositivet har på den ene side en bestemmende funktion i forhold til menneskelig adfærd, men samtidig er det så at sige subjektiverende. Denne subjektiveringsproces indebærer at individer i en given sammenhæng tildeles mulige identiteter. Ethvert dispositiv svarer til en bestemt subjektiveringsproces og kan kun siges at være et regeringsdispositiv i den grad, det producerer

subjektiveringer (Agamben 2010:24). Uden denne subjektiveringsproces ville dispositivet ikke kunne fungere som regeringsdispositiv, men ville enten være magtesløst eller reduceret til ren og skær voldsudøvelse. Dispositivet sigter mod at skabe lydige, men frie kroppe, der påtager sig deres identitet. På den måde påtager subjekterne sig henholdsvis deres frihed og underkastelse i selvsamme proces (Agamben 2010:22). Dispositivet er derfor først og fremmest en maskine, der producerer subjektiveringer, altså forskellige former for identitet, og dernæst en regeringsmaskine. Subjektet bliver til som et produkt i sammenstødet mellem de levende substanser og dispositiverne. Mennesket subjektiveres i mødet med dispositivet og dermed produceres subjektet. Dette foregår hele tiden og fra mange forskellige sider, ligesom flere dispositiver vedvarende inviterer individet til at indtage bestemte identiteter. På den måde er hvert eneste område af et individs liv både formet og styret af et eller andet dispositiv (Agamben 2010:19). Det skal dog tilføjes at dispositivernes subjektiveringsproces ikke skal betragtes som et onde, der overgår ulyksalige mennesker. I stedet bør subjektiveringsprocessen anskues som selve katalysatoren i en menneskeliggørelsesproces, da dispositivet derigennem stiller en mulig identitet til rådighed for individet (Agamben 2010:20).

4. Dispositiv og organisation

Når dispositivbegrebet overføres til organisationsperspektivet, kan man beskrive hvordan organisationen, som et diskursivt terræn, inviterer organisationsmedlemmerne til en bestemt social adfærd. Det bliver således muligt at beskrive organisationen som en anordning af flere elementer, heriblandt diskurser, der er organiseret på en sådan måde, at de virker disponerende ind på den sociale adfærd i organisationen (Kure 2008:86). I forhold til de tidligere beskrevne måder at forstå forholdet mellem organisation og diskurs (se afsnit 2.3) bliver det tydeligt med denne overførelse af dispositivterminen, at organisationens medlemmer ikke frit kan anvende diskursen til deres egne formål. Med koblingen mellem dispositivterminen og organisationen tydeliggøres det derimod, at det er disse diskursive processer, der producerer mulighedsbetingelserne i organisationen. Dette forekommer som beskrevet, fordi det diskursive mønster sandsynliggør bestemte praksisser frem for andre, hvorved nogle sociale muligheder tilbyder sig som oplagte, fornuftige og naturlige frem for andre (Kure 2008:28). Organisationens diskursive baggrundsfelt skal følgelig ikke forstås som værende et ressourcefelt, hvorfra organisationens medlemmer kan trække på forskellige diskurser – mere eller mindre bevidst. Derimod fremstår organisationen som et diskursivt ”tilbøjelighedsfelt”, dvs. som et diskursivt terræn, der virker disponerende og formende ind i organisationens praksisser (Kure 2008:28). Når vi forstår organisationen som et dispositiv bliver det muligt at indfange det forhold, at nogle adfærdsmønstre, tanker og logikker er naturliggjorte internt i organisationen og dermed indbyder til bestemte måder at opføre sig på, der virker mere oplagte end andre.

Dispositivet sætter sit præg på den udveksling det indgår i eftersom en opstilling indebærer et bestemt anlæg. En anordning forordner et samspil mellem ordningens forskellige dele, hvilket gør en bestemt virkemåde nærliggende og dermed disponerer for bestemte typer af udfald. Dispositivet viser sig i form af bestemte dispositioner eller tilbøjeligheder. F.eks. peger en given fodboldtaktik på en bestemt spillemåde der gør visse handlinger og mønstre mere sandsynlige end andre, og som søges iværksat til trods for den modstand der viser sig i den konkrete situation.

(Raffnsøe et al. 2008:217)

Som beskrevet oven for vil der internt i organisationen være en tilbøjelighed til at opføre sig på bestemte måder, at interagere og indgå i organisationens fællesskab på måder, der virker mere sandsynlige end andre. At dispositivet også indebærer eksempelvis arkitektur, altså måder at indrette sig på, kan være en vigtig pointe i arbejdet med en organisation. Dette peger hen imod behovet for at tænke i flere retninger og være opmærksom på de mange forskellige elementer, der tilsammen udgør dispositivet. Især i forbindelse med et forandringsønske er det nærliggende at se nærmere på de forskellige elementer, der hver især understøtter bestemte diskurser i organisationen – diskurser, som i sidste ende kan

siges at dominere og producere mulighedsfeltet, der ønskes forandret. En fodboldtaktik giver ikke mening uden for en fodboldbane og har ikke indflydelse på dem, som ikke har fodboldtøjet på – altså spillerne. Der er altså mange elementer der skal tages i betragtning i forbindelse med afdækning af det som virker styrende og bestemmende for adfærden.

En måde dispositivet virker på er, at det fremmer og muliggør nogle subjektiveringsprocesser frem for andre. I organisationen vil bestemte subjekt-positioner derfor være mere nærliggende at påtage sig end andre. Dispositivet indbyder altså til måder at identificere sig på, måder at opføre sig og forholde sig til andre på. Dog formår dispositivet ikke at determinere adfærden totalt. Dispositivet må nøjes med at fremhæve visse muligheder som oplagte og naturlige, men vil altid efterlade sprækker i det sociale felt, der gør det muligt for den enkelte medarbejder at vælge at agere anderledes end normen påskriver. Dette lader sig gøre, fordi der kan identificeres flere dispositiver og diskurser, som indbyrdes kæmper om at normere det sociale rum i organisationen. Den dominerende diskurs træder dog frem i forhold til andre, som et mere legitimt afsæt for social adfærd (Kure 2008:29). Samtidig træder den marginaliserede diskurs og den alternative adfærd i baggrunden.

På baggrund af de foregående afsnit kan man udlede det følgende: Diskursen er kendetegnet ved det som fremtræder som værende fornuftigt, sandt og tilladt i en given kontekst, til en bestemt tid. Diskursen omfatter ligeledes reglerne for, hvilke formationer diskursen kan danne samt hvordan diskursen kan træde frem. Disse regler er kontingente, historisk og socialt konstruerede, hvilket betyder at diskursen som sådan ikke afspejler noget objektivt sandt eller meningsfuldt. Derimod kan man ud fra denne optik og forståelse anskue relationer, normer, beskrivelser og definitioner, som menneskeskabe, diskursivt konstruerede fænomener. Dette betyder dog ikke, at diskursen ikke rækker ind i det sociale og påvirker den måde vi som mennesker forholder os til os selv, verden og hinanden på. Tværtimod ser vi, at diskurs indgår i et styringsforhold tilsammen med andre elementer. Således udgør både sproglige og materielle de sociale teknologier, dispositiver, der styrer menneskers omgang med hinanden. Dispositivet virker altså bestemmende for den sociale omgang inden for dets virkefelt, idet det sandsynliggør bestemte former for adfærd og identitet. Det er derfor et centralt begreb i forhold til at forstå diskursen og dennes rækkevidde ind i det sociale i organisationen. Fra dette perspektiv må vi forstå og anskue organisationen, dens medlemmer og deres omgang med hinanden, som underlagt eller betinget af dispositivets virke. Dog må det dette virke ikke tolkes som et undertrykkende og begrænsende virke. Derimod er diskursens virke produktivt – det skaber muligheder, ligesom også dispositivet sandsynliggør bestemte identiteter og adfærdsmønstre, hvorved det så at sige producerer og konstruerer det sociale mulighedsrum i organisationen.

I forhold til at arbejde med udvikling af det sociale mulighedsrum og organisatoriske praksisser, er det på denne teoretiske baggrund nærliggende at se nærmere på, hvilke diskurser, der er fremtrædende i organisationen. Ligeledes vil en analyse af dispositiv(er) vil være væsentlig i det man her får blik for de forskellige elementer, der i samspil virker anordnende ind i organisationen. Hvordan man kan gribe dette an, især i forbindelse med de strategiske overvejelser man bør gøre sig, vil i det følgende blive uddybet.

5. Diskurs- og dispositivanalyse

Med dette kapitel ønsker jeg at forholde mig til, hvordan man kan analysere organisationer med fokus på diskurs og dispositiv. Dette indebærer blandt andet en forståelse af det analyseniveau, der skal anlægges i forhold til henholdsvis diskurs og dispositiv. Det vil jeg beskrive og diskutere i afsnit 5.1. Derudover implicerer specialets organisationsbeskrivelse nogle konkrete overvejelser i forhold til en analysestrategi, der retter sig mod diskurs og dispositiv. Disse analysestrategiske overvejelser vil blive behandlet i afsnit 5.2., hvorefter jeg i afsnit 5.3. vil redegøre for fire principper, Foucault opstiller i forbindelse med analyse af diskurs. Det gennemgående i dette kapitel vil være koblingen mellem den teoretisk funderede organisationsbeskrivelse og selve det at intervenere i organisationer. Det er således på baggrund af særligt dette kapitel, at jeg vil besvare problemformuleringens anden del, der spørger til de implikationer, der er forbundet med strategisk organisationsudvikling set i et diskurs- og dispositivteoretisk perspektiv.

5.1. DET FREMTRÆDENDE OG DET FORESKRIVENDE

Som beskrevet ovenfor er diskurs det, som kan iagttages og italesættes inden for en given historisk eller social kontekst. Diskursen træder frem både i sprog og handlinger og kan iagttages som sådanne fremtrædelser. Samtidig henviser diskurs også til de formationsregler, der muliggør at bestemte fremtrædelser anerkendes og accepteres frem for andre. Diskursen er at finde på fremtrædelsens niveau og ligger ikke gemt som en underliggende og styrende struktur, man skal ”bagved” det sociale for at finde. Analyse af det diskursive indebærer, at man iagttager hvilke iagttagelser, der (kan) gøres, og at vi italesætter hvilke italesættelser, der fremføres. Hermed er det muligt at analysere, hvilke diskursive konstruktioner, der er dominerende i en bestemt sammenhæng og hvilke diskursive mønstre, der former sprogets mulighedsbetingelser i den pågældende organisatoriske sammenhæng. Dispositivet er derimod ikke det som træder frem, det er ikke realitet som sådan. Derimod henviser denne term til et foreskrivende niveau, til det som disponerer bestemte typer af identitet, adfærd og handlemuligheder. Når man analyserer et dispositiv, viser man hvordan de enkelte elementer tilsammen aftegner et mønster, som virker disponerende. Som et fælles foreskrivende niveau. I redegørelsen af dispositive finder man sig da også på et idealitetens niveau, der suspenderes i realiteten (Raffnsøe 1999:67). Dispositivet er nettet mellem de forskellige elementer. Det træder ikke selv synligt frem. At en dispositivanalyse og særligt en kortlægning af dispositivhistorien er et større arbejde, er værd at hæfte sig ved. Men det vil være betydeligt at se nærmere på, hvordan det diskursive niveau hænger sammen med andre elementer i et dispositiv, som virker bestemmende ind på en organisations sociale udveksling. Ved at anskueliggøre og artikulere dette foreskrivende niveau, kan det vise sig at være muligt at afvæbne en utilsigtet – og

måske uønsket, styring internt i organisationen. Yderligere kan dette analyseniveau fremstille, hvordan det sociale er i færd med at blive til og i færd med at danne normgivende mønstre på samme tid. Det er en form social-analytik, der fremstiller en række grundlæggende forhold for den aktuelle socialitet på historiens vilkår (Raffnsøe et al. 2005: 174).

At dispositivet på sin vis er foreskrivende i sit virke ind i den kontekst det retter sig mod, kan lede tankerne hen imod en forståelse af dispositivet som en underliggende og styrende struktur. Om Foucaults dispositivbegreb og det analysestrategiske niveau det fordrer, på denne måde adskiller sig fra diskursens fremtrædende niveau, er for mig at se en spændende diskussion, som også har indflydelse på den måde man må analysere og intervenere i en organisation. Umiddelbart skelnes der mellem et fremtrædelsens niveau, som set i forhold til diskursen, hvorimod dispositivet beskrives som værende et foreskrivende niveau. I den forbindelse skal man holde sig for øje, hvilke elementer dispositivet indbefatter, blandt andet diskurs, arkitektur, love, institutioner, filosofiske læresætninger mm. Alle disse enkeltdele er elementer, der kan iagttages på fremtrædelsens niveau: hvordan et kontor er indrettet, hvilke regler der er beskrevet i personalehåndbogen for ansættelse og opsigelse i organisationen, systemer for hvordan man forfremmes, måden der tales om bestemte objekter mm. Men indlejret i dispositivet finder man en dynamik, der virker fordrende og bestemmende for organisationens medlemmer i forhold til deres adfærd og de identiteter, der tilbyder sig. På den baggrund kan man udlede, at dispositivets enkeltdele alle er at finde på fremtrædelsens niveau, hvilket således ikke adskiller sig fra diskursens. Dog virker dispositivet, som et sammensat hele, foreskrivende på en måde, der ikke kan iagttages i den umiddelbare fremtrædelse. Selve dispositivet er således ikke synligt eller fremtrædende.

5.2. ANALYSESTRATEGISKE OVERVEJELSER

I et forandringsforløb, hvor jeg som forandringsagent ønsker at arbejde med diskurser og organisationens dispositiv(er) er det for mig at se vigtigt at skelne mellem, hvad jeg kan inddrage organisationens medlemmer i – og hvilke analyser jeg selv må lave. I forhold til at blive klogere på de diskursive formationer, der er dominerende i organisationen, er det væsentligt at være bevidst om, hvad det er organisationens medlemmer kan italesætte. Som sådan kan jeg ikke forvente, at organisationens medlemmer har øje for eller italesætter organisationens diskursive formationer eller er opmærksomme på dispositivets karakter. Derimod kan organisationens medlemmer italesætte de effekter, henholdsvis diskursen og dispositivet har. Organisationens medlemmer kan italesætte de sociale fænomener og ved at analysere henholdsvis sprogets fremtræden og ved at iagttage den sociale adfærd i organisationen, kan det dermed blive tydeligt for mig, hvordan det sociale mulighedsrum kan beskrives. Dernæst er det så min opgave at identificere, hvilke diskurser der gør sig gældende og producerer det sociale. En analyse af dispositivets del-

elementer og en kortlægning af dispositivhistorien vil tydeliggøre dispositivets omfang og muliggøre en beskrivelse af dets normerende natur og rækkevidde. Hensigten med et udviklingsforløb, der er diskurs – og dispositivfokuseret er, at identificere og tydeliggøre hvilke diskurser der konstruerer det sociale. Derefter er det op til organisationen at tage stilling til, hvordan man ønsker at forholde sig til dette. Som analytiker er det min opgave at kortlægge dispositivet og dets elementer, heriblandt at identificere de diskurser der gør sig gældende i den organisatoriske kontekst og på den baggrund skabe en bevidsthed om disse for organisationen.

Mit udgangspunkt for at arbejde med organisatorisk udvikling på denne baggrund og formuleringen af en tilgang til organisatorisk arbejde baserer sig først og fremmest på en skelnen mellem to områder af en samlet indsats; analyse og intervention. På den baggrund vil jeg skelne mellem en analysestrategi og en mulig interventions-/udviklingsstrategi, som ikke kan tænkes hver for sig i forhold til at undersøge og udvikle organisationen. I det følgende vil jeg beskrive de analysestrategiske overvejelser, der er forbundet med at analysere organisatoriske diskurser og dispositive. At formulere en analysestrategi for det arbejde man tænker at udføre i og med en organisation er væsentligt af flere årsager, blandt andet fordi der tale om analyse af sociale konstruktioner og fordi der altid vil være forskel på de enkelte organisationer. Det gør det umuligt at tænke sig en universel metode til at tilgå sin empiri. Som sådan lægger dette sig fint i tråd med Foucaults analysestrategier, som ikke havde til formål at danne grundlag for gentagelse som metode, ligesom også det socialkonstruktivistiske og post-strukturalistiske videnskabsteoretiske afsæt fordrer andre tilgange til at indsamle og generere viden end den ontologiske metode-tænkning. Dog mener jeg, at de følgende overvejelser er generelle i forhold til de spørgsmål, der stilles og de refleksioner der påpeges i forbindelse med at arbejde diskursorienteret.

Niels Åkerstrøm Andersen (1999) argumenterer for, at det er nødvendigt med en eksplicit strategi, når man arbejder med diskurser og andre sociale konstruktioner. Som sådan er det ikke muligt at overføre den logisk-empiriske metodetænkning til undersøgelser inden for dette felt, men uden en strategi for analyse og håndtering af empiri vil denne type konstruktivistisk arbejde resultere i både *sjusk* og *slaphed* (Andersen 1999: 15). Vi har i diskursanalysen at gøre med andres iagttagelser og italesættelser af verden. Det er altså ikke som sådan en håndgribelig og konkret genstand, der undersøges og generes viden om. Derimod er formålet med en analyse at iagttage, hvordan andre iagttager; at italesætte, hvordan andre italesætter. Det er således et forsøg på at blive klogere på, hvordan et genstandsfelt konstrueres inden for den pågældende sammenhæng. Fordi undersøgelsens genstand ikke som sådan "eksisterer", i ren objektivistisk eller positivistisk forstand, men derimod retter sig mod en social konstruktion, er der visse elementer, man som forsker/forandringsagent må tage i betragtning. En vigtig pointe her er, at hverken iagttager eller genstand er givet på forhånd (Andersen 1999:183). Det betyder at hverken den eller de

personer, der konstruerer et genstandsfelt gennem deres italesættelse af dette eller selv genstandsfeltet som sådan eksisterer objektivt. Både iagttager og det iagttagede konstrueres som sådanne af mig i den pågældende analyse. Derfor bliver følgende pointer vedrørende ”ledeforskel” og ”konditionering” (Andersen 1999:183) afgørende for skærpelsen af det analysestrategiske blik.

Som forsker eller konsulent må man iagttage sin empiri som en 2.ordens iagttagelse og starte med at stille sig selv spørgsmålet om, hvornår noget er diskursivt konstrueret (Andersen 1999:17). Hvilke betingelser skal være til stede for, at der er tale om en diskursiv formation, og hvornår kan denne siges at virke bestemmende ind på organisationens praksis? I mødet med organisationen og dens medlemmer må mit blik således indstilles, så min ”ledeforskel” træder tydeligt frem (Andersen 1999:182). Jeg må gøre mig klart, hvilke iagttagelser, jeg skal iagttage for at kunne afgøre, hvilke diskurser der er i spil og hvilke der er dominerende i artikulationen af organisationens sociale mulighedsfelt. Som udgangspunkt må jeg være bevidst om, at organisationens medlemmer ikke italesætter den diskursive formation, men derimod italesætter genstande, sociale fænomener, subjekter mv., som kan konstrueres på den pågældende måde på baggrund af den diskursive formation. Organisationens medlemmer konstruerer en genstand i deres iagttagelse, og denne iagttagelse træder frem som sådan på grund af de diskursive mulighedsbetingelser, der gør sig gældende i den pågældende organisatoriske kontekst. Således må jeg iagttage organisationens iagttagelser, som iagttagelser af diskursens effekter. Min erkendelse om diskursen er således indirekte, idet jeg skaber viden om diskursen gennem organisationens iagttagelser af diskursens effekter.

5.3. PRINCIPPER FOR ANALYSE AF DISKURS

Når jeg har ekspliciteret, hvilken ledeforskel der er tale om, og specificeret betingelserne for hvordan en sådan konstrueres kan jeg gå videre med en mere specifik analyse. Som beskrevet tidligere foregår konstruktionen af diskurs gennem diverse udelukkelsesprocedurer og eksklusionsmekanismer. Dette giver i sig selv både fokus og retning i forhold til at kunne analysere en organisations sprog. I det følgende vil jeg redegøre for de fire regulerende analyseprincipper: omvæltningssprincippet, diskontinuitetsprincippet, specificitetsprincippet og ekstoritetsprincippet. Disse fire beskriver Foucault i forbindelse med analyse af diskurs⁴(Foucault 1971:34f) og er relevante at medtage i sine analysestrategiske overvejelser. Fordi det er på baggrund af kontrol, udelukkelse, restriktioner og andre udelukkelsesmetoder diskursen konstrueres (Foucault 1971:26f.), må analysen af diskurs altid forsøge at genkende det negative spil om tilskæring og udtynding (Foucault

4. Foucault arbejdede som bekendt med to analysemetoder, den genealogiske og den arkæologiske. Den genealogiske analyse går kort fortalt på at spore en diskurs' slægtskab med andre diskurser. Det arkæologiske går på at afdække reglerne for, hvilke udsagn der bliver accepteret som meningsfulde og sande i en bestemt historisk epoke. (Andersen, 1999:63; Jørgensen & Phillips, 2008: 21; Andersen 2011:18)

1971:34) i stedet for at søge at finde diskursens kilde. Det første princip, *omvælningsprincippet*, går forud for *diskontinuitetsprincippet*, som baserer sig på, at diskursens skal ses som diskontinuerte praksisser og ikke som et udtryk for en underliggende mening eller struktur, der gemmer sig bag ved det fremtrædende. Der findes ikke noget u-sagt eller u-tænkt, noget undertrykt eller fortrængt (Foucault 1971: 34) som analysen skal afdække. Udover disse to påpeger Foucault et *specificitetsprincip*; at man skal se talen som et specifikt udtryk og ikke forsøge at tillægge diskursen en allerede gældende betydning. Det fjerde og sidste princip drejer sig om *ekstoritet* og beskriver bevægelsen i analysen. Man bør således bevæge sig fra talen mod dens eksterne mulighedsbetingelser og ikke gå den modsatte vej, fra talen ind mod dens kerne (Foucault 1971: 34ff.) Det er således mulighedsbetingelserne, der er interessante og relevante at iagttage og hensigten med at analysere organisationens diskurser bliver således ikke at finde noget skjult eller gemt i talens kerne.

Disse fire principper for analyse af sproget medfører fire analysebegreber: *begivenhed*, *rækkefølge*, *regelmæssighed* og *mulighedsbetingelse* (Foucault 1971:35; Andersen 2011: 18). Det første, *begivenhed*, henviser til at se på diskursen, som det den er – en *lille forskydning* i historien (Foucault 1971:37). Dette begreb modsvarer ønsket om at søge diskursens skabelse. Der kan således være tale om små og måske umiddelbart ubetydelige sproglige konstruktioner, der i virkeligheden er en del af en større diskursiv formation. Man skal derfor have indstillet sit blik for at finde de små brydninger eller ytringer, der i det store hele tegner et mønster. Igen understreger Foucault, at det ikke er en forestilling bagved diskursen vi skal søge at finde frem til, men i stedet holde fokus på selve den diskursive begivenhed, hvor betydningsløs den end måtte syne (Andersen 2011:18). For at kunne fremstå som mere end blot en enkeltstående ytring eller begivenhed må denne dog knytte an til en *rækkefølge* af *regelmæssigheder* for således at kunne kaldes en diskursformation (Foucault 1971:37). At diskursen indgår i en rækkefølge af regelmæssigheder modsvarer den tanke, at diskursen skulle være udtryk for noget enestående eller originalt. Endelig er det, som tidligere berørt, diskursens *mulighedsbetingelser*, man skal søge at afdække i analysen. Hvilke muligheder er der for konstruktioner, hvad kan siges og gøres, hvilke muligheder opstiller diskursen og hvilke muligheder er der for diskursen? Dette princip modsvarer ønsket om at finde frem til diskursens betydning (Foucault 1971:35) Vi kan ikke undersøge, hvad den reelle og objektive betydning af diskursen er, da vi ikke selv kan stille os uden for diskurs og dermed sige os fri fra den. Der findes som tidligere nævnt ikke en neutral platform, hvorfra vi kritisk kan kommentere på diskurs, da intet sted er diskursfrit. Det vi derimod kan, er at analysere de mulighedsbetingelser, der findes for sprogets fremtræden inden for en given historisk eller social kontekst. Ved at se på de foranderlige og kontingente formationsregler for sproget kan vi tydeliggøre sprogets konstruktioner. Men vi må ”gribe udsagnet i dets øjeblikkelige knaphed og absolutte ental,

(...) bestemme dets præcise grænser, etablere forbindelserne til andre udsagn, hvormed det er forbundet, og vise hvilke andre udsagnskategorier det udelukker” (Foucault 1969, her gengivet i Andersen 1999:48).

Når blikket skal indstilles ud fra disse principper kræver det en nøjere iagttagelse af sprogets tilsynekomst i organisationen, det være sig i den daglige samtale, på hjemmesiden, på personalemøderne, i diverse håndbøger. Hvilke sociale praksisfelter italesættes og hvordan italesættes de? Ved først og fremmest at fokusere på det som kommer til udtryk i talen, altså det som træder frem, gennem italesættelse af enten arbejdsformen, fagligheden, ledelsesstilen, beslutningsprocesser mv. får man et udgangspunkt for videre analyse af de diskursive formationer der dominerer de sociale praksisser. Som sådan giver det ikke mening at lede efter skjulte diskursive strukturer, der kunne ligge gemt i u-udtalte genstandsfelter. Ej heller at lede efter ”det det virkelig drejer sig om” ved at ringeagte det sagte og i stedet søge efter skjulte genstandsområder. Udgangspunktet for analysen af organisationens udbredte diskurser må være det, som kommer til syne, når man iagttager og lytter til organisationens medlemmer.

5.4. ANALYSE AF DISPOSITIVETS IKKE-SPROGLIGE ELEMENTER

Som sådan har jeg ikke behandlet andre elementer af dispositivet end diskursen, som også er udgangspunktet og omdrejningspunktet for min problemformulering. Dog vil jeg i det følgende komme med nogle enkelte betragtninger i forbindelse med at tydeliggøre og analysere dispositive. I samme forbindelse vil jeg eksemplificere, hvad der forstås ved et dispositiv og hvad man kan udlede af at iagttage andre fremtrædende elementer, såsom arkitektur og lokaleindretning, med en lokal og aktuel iagttagelse af Humanistisk informatiks lokaler på Nordkraft, hvor jeg har siddet og skrevet speciale de sidste måneder.

Det centrale i forhold til at kortlægge dispositivet er en fokusering på den tværgående sammenhæng eller sammenstyknings af forskellige komponenter (Raffnsøe et al. 2005:173). Tillige med diskurser kan dispositivet indeholde love og regler, arkitektoniske og institutionaliserede elementer mm. Elementer der hver især kan iagttages i deres fremtrædelse i organisationen, men som sammensat virker bestemmende ind på organisationens sociale mulighedsrum ud over deres egen umiddelbare funktion. Herigennem understreges det, hvordan sproget ikke er den eneste form for social interaktion; en pointe hentet fra socialkonstruktivismen. Ud over sprogets sociale konstruktion af virkeligheden er også andre elementer med i de meningsdannende processer og er derfor oplagte analysegenstande. I forbindelse med det analyseniveau som dispositivet henviser til er det dog sammenstyknings af de enkelte elementer i et net, der er interessant – ikke de enkelte dele i sig selv. Det er således kun i sammenhæng og samspil med det sproglige, altså diskursen, at de andre elementer bliver betydelige, hvilket viser hen til den mere sprogligt – og lingvisti-

ske orientering inden for post-strukturalismen. Som beskrevet tidligere indebærer dispositivet flere forskellige elementer, der hver især er iagttagelige, men hvis disponerende virke kun kan tydeliggøres i kortlægningen af deres indbyrdes sammenhæng. Således kan man umiddelbart ved at iagttage eksempelvis fysiske lokaler konkludere noget om sociale teknologier, men ved at koble fysiske elementer med det diskursivt fremtrædende aner man et disponerende mønster.

Et eksempel kan være den måde man fysisk har valgt at indrette Humanistisk informatiks nye lokaliteter på Nordkraft. Her er der tydeligvis blevet gjort meget for at give medarbejderne nye rumlige og lyse forhold at arbejde under i form af en kontorindretning, hvor væggene ud mod fællesarealerne nærmest udelukkende består af glas. Dette indebærer, at alle som går forbi lokalerne har frit udsyn til kontorerne, ligesom man også indefra kontorerne kan følge med i alt, hvad der sker ude på gangene. På samme måde er det også muligt at se fra det ene kontor til det andet, og dermed følge med i sine kollegaers hverdag – også dem, man ikke deler kontor med. Dette forhold kan iagttages i dets fremtræden. Men om dette forhold er et element i et dispositiv afhænger af, om der kan findes et mønster, der går igen på tværs af de andre elementer – eksempelvis i dominerende diskurser om arbejdsliv. For at afdække hvilke andre elementer, der også kunne være en del af samme dispositiv, kan man således se nærmere på både den organisatoriske og den samfundsmæssige kontekst. Hermed får man adgang til det foreskrivende niveau, det net, som de forskellige dele tilsammen udgør og det bliver muligt at formulere, hvilken strategisk funktion dette dispositiv synes at skulle have, og hvilket socialt mulighedsrum det sandsynliggør. I det pågældende eksempel viser der sig dog tydeligt et modsvar, en art modmagt, mod den styring af den sociale omgang, som strategisk var tiltænkt gennem dispositivet. I stedet for at indtage kontorlandskabet i dets form og funktion, vælger langt de fleste medarbejdere at blive hjemme og arbejde frem for at sidde ”til åbent skue i deres glas-bure”. Én medarbejder har endda sat en seddel op på ruden, hvorpå der står: ”Dyrene må ikke fodres”, mens en anden har klistret sit glasparti til med pap for at hindre ind – og udsyn. Som nævnt tidligere kan et dispositiv ikke determinere den sociale adfærd, kun sandsynliggøre visse muligheder, hvilket bliver meget tydeligt i her. Hvad præcis denne reaktion på dispositivet hænger sammen med, må stå som et åbent spørgsmål. Men det kan måske forklares med at fremkomsten af flere diskurser i organisationen, der hver især skaber et mulighedsrum tilbyder mulige og oplagte handlinger. En anden forklaring kan være den, at de forskere, der til dagligt forsker i det moderne arbejdsliv mv. ikke ureflekteret underlægger sig denne type styring af og indgriben i deres arbejdsforhold, men derimod genkender hvilken dispositionel styring, der er tale om.

Med dette lokale og levende eksempel på et dispositiv, der forsøger at række ind i en organisatorisk kontekst og skabe et socialt mulighedsrum for de ansatte, vil jeg afslutte mit analysestrategiske afsnit. Det er nu blevet tydeligt, at det ikke er underliggende strukturer

og gemte sandheder, man eftersøger og ønsker at afdække med diskursanalysen. Det er i det fremtrædende, i det sagte og udtalte, man får øje på den diskursivt konstruerede socialitet. Ligeledes er dispositivets enkeltdele alle iagttagelige, men først når de forbindes og nettet tydeliggøres, får man øje på den måde, hvorpå det virker ind i sin kontekst. Rent analysestrategisk er der visse ting, man skal forholde sig til. Hvornår noget er en del af en diskursiv formation og hvilke betingelser, der skal være opfyldt for, at der kan være tale om diskurser, det skal stå klart. Når man vælger at generere viden om sociale og sproglige konstruktioner, og dermed selv konstruerer det pågældende genstandsfelt, er det væsentligt, at man kan beskrive, hvorfra og hvordan man iagttager. Her er refleksion og tydelighed nøgleord. Refleksion i forhold til sin egen position, derfra hvor man står og iagttager og beskriver andres iagttagelser og beskrivelser. Tydelighed i forhold til at formulere og kommunikere det ud i forbindelse med sin analyse, sin forskning eller sit arbejde med en organisation. Det må erkendes og praktiseres, at det objektive blik ikke er muligt, ligesom en ikke-konstrueret udgave af verden ikke kan erkendes eller beskrives.

6. konklusion

I dette kapitel vil jeg samle op og konkludere på den viden, som er generet gennem specialet.

Indledningsvist har jeg redegjort for den kontekst specialet skriver sig ind i som afslutning på mit kandidatstudie i Interpersonel Organisationskommunikation ved Aalborg Universitet. Her har jeg beskrevet hvordan min uddannelse og det faglige felt, har været bredt og har båret præg af en kritisk tilgang til den mere organisationsteoretiske del og en traditionel IPOK-tilgang til intervention og konsultation i organisationer. At dette skel har skabt en interesse for at koble den kritiske og diskursivt konstruktive tilgang med det konsultative og udviklende arbejde i organisationer blev ligeledes beskrevet. På baggrund af dette ”missing link”-problem satte jeg mig for at lave en teoretisk undersøgende analyse af forholdet mellem diskurs og organisation med særligt fokus på diskursens rækkevidde ind i det sociale med det større perspektiv for øje at formulere en teoretisk baggrund for at arbejde med organisatorisk udvikling.

Med udgangspunkt i socialkonstruktivistisme og post-strukturalistisme har jeg påvist hvordan mening skabes og tilskrives gennem sociale processer. Hverken objekter eller subjekter besidder en iboende essens eller mening; den er derimod socialt konstrueret. I denne sociale konstruktion spiller sproget en helt central rolle. Dette forhold gør sig også gældende ind i organisatoriske kontekster, hvor organisationen konstitueres gennem kommunikative og diskursive praksisser. Herigennem produceres genstandsfelter, identiteter og relationer.

Med afsæt i idéhistorikeren Michel Foucaults teoretiske forståelse af diskurs har jeg beskrevet, hvordan diskurs er det, som kan ytres og italesættes om verden inden for en bestemt social eller historisk kontekst. Diskursen træder frem i sproget og definerer, adskiller og opdeler verden dikotomisk i modstillinger mellem sandt og falsk, fornuft og galskab, tilladt og forbudt. Hermed kategoriseres verden på baggrund af de regler for diskursens formation, der til en bestemt tid er gældende. I den forbindelse har jeg påpeget, hvordan disse regler for diskurs er foranderlige. Det vi mener at vide om verden, hinanden og os selv bygger således på historisk, kulturelt og socialt betingede diskursive konstruktioner. I relation til en organisatorisk kontekst kan man således udlede, at eksisterende diskurser bygger på sociale konstruktioner. Det betyder, at måder at tale om organisatoriske problemstillinger, om den gode medarbejder eller ledelse er diskursive konstruktioner, snarere end afspejlinger af noget virkeligt. Men til trods for at diskurser således blot er konstruktioner, virker de ind på den sociale omgang mennesker imellem. I forhold til bedre at begribe diskursens rækkevidde analyserede jeg Foucaults dispositivbegreb. I den forbindelse blev det tydeligt, hvordan diskurser påvirker menneskers adfærd og identitet i

en organisatorisk kontekst. Således blev diskursens forhold til organisationen begrebsliggjort som et dispositiv. Dispositivet er sammensat af både sproglige og fysiske elementer, såsom diskurser, arkitektur/indretning, love, institutioner mv. Tilsammen udgør disse en anordning; et foreskrivende hele; en social teknologi. Dispositivet virker ind i sit virkefelt ved at sandsynliggøre bestemte handlinger og identiteter frem for andre. Således bestemte måder at interagere og relatere som både selvfølgelige og oplagte muligheder for social adfærd. På den måde er de dominerende diskurser igennem dispositivet både styrende og bestemmende for den menneskelige adfærd og omgang i organisationen. Dispositivet determinerer dog ikke det sociale igennem sit virke. Der kan være tale om flere forskellige dispositive, der på samme tid forsøger normere organisationens sociale mulighedsrum og hver især inviterer til bestemte adfærdsmønstre og identiteter. På den måde er styringen ikke total, ikke fra det enkelte dispositiv vel at mærke. Men overordnet set er det sociale underlagt de muligheder for socialitet, som dispositivet udstikker. At denne styring eller magt således overstyrer det sociale og den mellemmenneskelige omgang skal dog ikke ses som en negativ eller undertrykkende kraft. Tværtimod producerer både diskurser og dispositive muligheder for menneskelig interaktion, mulige handlinger og mulige identiteter.

I forhold til at intervenere i en organisation med det sigte at arbejde med diskurser formulerede jeg i kapitel 5 en overordnet analysestrategi. Denne strategi tog afsæt i nogle overvejelser om analysens genstand, socialt konstruerede diskurser og formålet med analysen. Sigtet i den forbindelse var ikke at udvikle en universel strategi, men snarere at tydeliggøre hvilke overvejelser og spørgsmål man kunne medtage i det konkrete analysearbejde. Med analysestrategien imødekom jeg de implikationer, der er forbundet med at skulle iagttage andres iagttagelser og beskrive andres beskrivelser af verden. Med socialkonstruktivismen i mente redegjorde jeg for, at det ikke er muligt at komme bag diskursen eller bag konstruktionen, men at også min, forskerens eller konsulentens beskrivelse af verden, altid vil være en konstruktion. Det betyder dog ikke, at man ikke skal give sig i kast med at analysere og undersøge organisatoriske diskurser og dispositive. Det betyder derimod, at man skal være sig sit eget iagttagelsespunkt bevidst og i den forbindelse arbejde både reflektivt og tydeligt. Refleksionen fordrer således en erkendelse af, at alle perspektiver inklusiv ens egne er perspektiver, at alle italesættelser inklusiv ens egne er italesættelser, og at man aldrig kan konstruere en mindre konstrueret virkelighed end den, man analyserer. Tydeligheden kommer til udtryk i den forstand man formår at få dette kommunikeret ud til de mennesker og den organisation, man arbejder med.

7. Perspektivering

Som nævnt i opgaven har jeg valgt at adskille analysestrategi og interventions- /udviklingsstrategi i forbindelse med et organisatorisk udviklingsforløb, der retter sig mod diskurser og dispositiv. Men hvad gør man efter at have analyseret organisationen og har gjort sig nogle iagttagelser af de diskursivt konstruktive mønstre? Hvad kan man tilbyde ud over at analysere, identificere og tydeliggøre diskurser og dispositivers virke i organisationen? Kan man strategisk udvikle det sociale mulighedsrum så nye handlinger bliver mulige og oplagte, og hvilke konkrete metoder kunne i den forbindelse tænkes at være frugtbare?

Jeg trækker i specialet på en teoretisk funderet forståelse af, hvordan diskurser virker bestemmende på organisationens medlemmer baseret på min læsning af henholdsvis Foucaults diskursbegreb og dispositivterminen. Da jeg ikke har valgt at interagere i en konkret organisation, er der ikke et empirisk begrundet udgangspunkt for at formulere en strategi for intervention eller konsultation i organisationen. Som sådan er det ikke et problem, da det ikke har været intentionen at udvikle og formulere en udviklingsstrategi. Derimod var sigtet at skabe forståelse af organisationen fra et diskurs- og dispositivteoretisk perspektiv og formulere nogle spørgsmål og iagttagelser vedrørende organisationer og organisationsudvikling i den forbindelse. Det ville dog uden tvivl være interessant at udvikle, afprøve og evaluere, om og hvordan det er muligt at skabe mulighed for forandring i en organisations diskurser og dispositiv.

I den forbindelse ser jeg nogle klare fordele ved et aktionsforskningsprojekt, hvor man som forsker i samarbejde med organisationen analyserer og udvikler metoder undervejs. Sådan undgår man at blive den kritiske forsker, der kommer med sine mange akademiske teorier og refleksioner og distanceret analyserer sit genstandsfelt. I stedet får man muligheden for løbende at udvikle og afprøve, hvilke metoder der kunne vise sig at være hensigtsmæssige i forhold til at skabe mulighed for at medarbejdere og ledelse reflekterer over den pågældende sproglige og diskursive praksis og således får øje på, hvordan det sociale konstrueres i organisationen. Igennem en sådan proces vil det være muligt blive klogere på, hvordan og med hvilke redskaber man kan muliggøre en reflekteret tilgang til sproget og der med undgå ”meningsløs meningstilskrivelse”.

Sigtet med en intervention eller konsultation er ikke at skabe selve forandringen. Konsultationen sigter derimod på at skabe mulighed for refleksion over de elementer, der virker disponerende ind i organisationen og dermed give organisationens medlemmer muligheden for at forholde sig reflektivt og aktivt til dette. Konsulenten bør ikke umiddelbart have noget normativt mål med konsultationen, forstået på den måde at det ikke vil give mening at udskifte én måde at tale ureflekteret om tingene på med en anden ligeså

ureflekteret måde. Sådan skifter man blot den ene konstruktion ud med den anden uden egentligt at tage stilling til, hvordan og hvorledes man konstruerer det sociale. Her er det igen vigtig at være realistisk. Som Foucault også understreger, er det ikke muligt at stille sig uden for diskursen, og gå til en genstand ”på bar bund”, derfor vil det være utopisk at tænke sig en konsulent, der ikke selv er påvirket af nogle diskurser og dermed af forestillinger om ”den gode organisation”, det gode forløb mm. Alternativet til at hævde sig ”fri for forudfattede forestillinger” er at være sig sine forestillinger bevidst og forholde sig refleksiøst til dem. Som beskrevet i specialet er det således heller ikke muligt at en given dekonstruktion kan lede til en mindre konstrueret virkelighed. Alle iagttagelser er iagttagelser, alle beskrivelser er beskrivelser, som altid vil være bundet til den pågældende iagttagelsesposition. Dette forhold gør sig også gældende for konsulenten, som således må forholde sig til, hvad succeskriteriet for en given intervention måtte være. Da det ikke er muligt at stille sig uden for diskurserne og iagttage andres iagttagelser eller verden, som den virkelig er, vil en objektiv beskrivelse eller kritik aldrig være mulig. Alle iagttagelser, inklusiv ens egne, er iagttagelser. Det er ikke muligt at erkende verden, som den virkelig er. Det er ikke muligt at finde en neutral platform, hvorfra man kan være kritisk i universel forstand. Derfor opererer den Foucault-inspirerede diskursoptik heller ikke med et decideret kritikbegreb, men er dog kritisk over for den, der hævder at være kritisk. Med inspiration fra Foucaults kan alternativet til den kritiske forsker således være:

”En intellektuel, der opløser selvindlysende sandheder og universalforklaringer ... én der, midt i de øjeblikkelige situationers træghed og tvang, opsporer og angiver de svage punkter, åbninger og kraftfelter ... én der uophørligt flytter sig og ikke alt for nøjagtigt er klar over, hvor han vil befinde sig, eller hvad han vil tænke lidt ude i fremtiden, eftersom han er alt for optaget af nutiden”

(Foucault citeret i Schmidt & Kristensen 1985, her gengivet hos Andersen 1999:21)

At begive sig i kast med verden, at bruge sin evne til at reflektere og forholde sig kritisk, forstået således at man ikke bare godtager socialt konstruerede selvfølgeligheder og naturliggjorte normer for forståelse af og omgang med verden og andre mennesker, må for mig at se være målet. Således kan man gøre op med den meningsløse reproduktion af diskursive selvfølgeligheder og dispositionel styring og i stedet arbejde på at konstruere den verden, man ønsker. Og hvis man så som konsulent eller forsker kan tilbyde andre dette blik, så de ligeledes lærer at forholde sig refleksiøst til den verden, der omgiver dem – så vil jeg mene, man er nået langt.

8. Litteraturliste

- Andersen, C. M. (2011): *Diskurs og sprog i organisationer*, 9.semesterprojekt, Institut for Kommunikation AAU
- Andersen, N. Å. (1999): *Diskursive Analysestrategier – Foucault, Koseleck, Laclau, Luhmann*, Nyt fra Samfundsvidenskaberne, Frederiksberg Bogtrykkeri 1999
- Agamben, G. (2010): *Hvad er et dispositiv? – og to andre essays*, Forlaget Slagmark 2010, 1.udgave, 1.oplag
- Deetz, S. & McClellan, J. G. (2009): *Communication*, in the Oxford Handbook of Critical Management Studies, 2009, p.4333-453
- Esmark, A., Laustsen, C.B. & Andersen, N.Å. (2005): *Socialkonstruktivistiske analysestrategier*, Roskilde Universitetsforlag/Samfundslitteratur 2005
- Foucault, M. (1966): *Ordene og Tingene, en arkæologi om humanvidenskaberne*, Det lille forlag, København 2006
- Foucault, M (1969): *Vidensarkæologien*, Forlaget Philosophia, Aarhus 1969
- Foucault, M. (1971): *Talens Forfatning*, Hans Reitzels Forlag, København 2001
- Foucault, M. (1975): *Overvågning og Straf*, Det lille forlag, Frederiksberg 2002
- Grant, D. & Marshak, R.J. (2011): *Toward a discourse-centered understanding of organizational change*, Journal of applied behavioral science 2011 47:204-235
- Habermas, J. (1984): *The theory of communicative action*, Beacon Press, Boston Massachusetts 1984
- Hamel, G. (2000): *Leading the Revolution*, Harvard Business School Press 2000, Boston USA
- Jørgensen, M.W. og Phillips, L.(1999): *Diskursanalyse som teori og metode*, Roskilde Universitetsforlag/Samfundslitteratur 1999, 1.udgave
- Kruse, S. (2005): *Konstruktionismens idé*, in Dalsgaard, C., Meisner, T. & Vortmann, K. (red.) *Forvandling*, Dansk Psykologisk forlag 2005, 1.udgave, 4.oplag
- Kure, N. (2008): *Organisationsudvikling som diskursiv udvikling*, Institut for sprog og erhvervskommunikation, Erhvervs-ph.d.-afhandling juni 2008
- Olesen, S.G. (1987): *Tid og Kritik*, Gyldendal 1987

Oswick, C., Grant, D., Michelson, G. & Wailes, N. (2005): *Looking forwards, discursive directions in organizational change*, Journal of Organizational Change Management, Vol. 18 Iss: 4 pp 382-390

Putnam, L. (1983): *The interpretive perspective. An alternative to Functionalism*, in Putnam, L. & M.E. Pacanowsky (eds.) *Communication and Organization. An interpretive approach*, Newbury Park CA, Sage

Raffnsøe, S. (1999): *Michel Foucaults dispositionelle magtanalytik*, Grus nr. 59.20 Årgang 1999 s. 45-70

Raffnsøe, S. & Gudmand-Høyer, M. (2005): *Dispositivanalyse*, in Esmark, A., Laustsen, C.B. & Andersen, N.Å. (red.) *Poststrukturalistiske analysestrategier*, Roskilde Universitetsforlag/Samfundslitteratur 2005, 1. udgave

Raffnsøe, S., Gudmand-Høyer, M. & Thaning, M.S. (2008): *Foucault*, Samfundslitteratur 2008, 1. udgave

Stormhøj, C. (2006): *Poststrukturalismer – videnskabsteori, analysestrategi, kritik*, Forlaget Samfundslitteratur 2006, 1. udgave

